

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

JAZYK A STYL VYBRANÝCH DĚL ZDEŇKA JIROTKY

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Bohumila Junková, CSc.

Autor práce: Lucie Korousová

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: třetí

2012

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku a obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 25. května 2012

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce doc. PaedDr. Bohumile Junkové, CSc. za rady, připomínky a trpělivost, kterou mi poskytla při zpracovávání mé práce.

Anotace

Bakalářská práce má za cíl jazykovou analýzu dvou nejúspěšnějších románů Saturnin (1942) a Muž se psem (1944) od Zdeňka Jirotky. Zejména se věnuje vystižení shodné a rozdílné jazykové výstavby daných děl.

Práce je členěna na část teoretickou a část praktickou. Teoretická rovina se zabývá funkčním stylem uměleckým. Dále následuje část, která se věnuje autorovi a charakteristice jednotlivých knih. Praktická rovina je rozčleněna na stránku hláskoslovnou, morfologickou, syntaktickou a lexikální. Jednotlivé tyto části jsou doplněny o praktické ukázky ze zkoumaných románů a věnují se porovnávání rozdílných a totožných prostředků jazyka daných knih.

Abstract

The aim of my bachelor's work is the linguistic analysis of the two most successful novels *Saturnin* (1942) and *Muž se psem* (1944) by Zdeněk Jirotka. It concentrates mainly on capturing the same and different linguistic construction of the work.

The work is divided into theoretical and practical part. The theoretical part deals with the functional style of art. This is followed by the part which deals with the author and characteristics of the individual books. Practical part is divided into the phonetic side, morphological, syntactic and lexical levels. Each of these are supplemented by practical examples from the novels and deals with comparing different and identical language unit of the books.

Obsah

Úvod	1
1 Funkční styl umělecké literatury	2
1.1 Textová výstavba uměleckých textů	3
1.1.1 Kompozice.....	3
1.1.2 Horizontální členění uměleckého textu.....	3
1.1.3 Vertikální členění uměleckého textu	4
1.2 Jazyková výstavba uměleckých textů	4
1.2.1 Jazyk uměleckých děl a jazyk spisovný.....	4
1.2.2 Hláskosloví a tvarosloví.....	5
1.2.3 Skladba (syntaktická rovina)	6
1.2.4 Slovní zásoba (lexikální rovina).....	7
2 Autor a jeho tvorba	9
2.1 Zdeněk Jirotka.....	9
3 Textová výstavba a základní charakteristika děl	10
3.1 Saturnin	10
3.2 Muž se psem	11
4 Jazyková výstavba vybraných děl	13
4.1 Hláskosloví	13
4.1.1 Změna – ý > - ej; - é > - ý; - í > - ou	13
4.1.2 Protetické v-.....	15
4.1.3 Dialekt.....	15
4.1.4 Shrnutí.....	16
4.2 Tvarosloví.....	16
4.2.1 Archaismy	16
4.2.2 Tvaroslovné jevy spisovné češtiny	17
4.2.3 Opisné pasivum.....	18
4.2.4 Jmenné tvary adjektiv	18
4.2.5 Přechodníky	19
4.2.6 Rytmus	20
4.2.7 Další tvaroslovné jevy	21
4.2.8 Shrnutí.....	22
4.3 Skladba (syntaktická rovina).....	22

4.3.1	Délka vět	22
4.3.2	Přesun přívlastku	25
4.3.3	Věty tázací a zvolací	25
4.3.4	Parenteze	27
4.3.5	Shrnutí	28
4.4	Slovní zásoba (lexikální stránka)	28
4.4.1	Slang	29
4.4.2	Slova z cizích jazyků	30
4.4.3	Aluze	32
4.4.4	Citáty	34
4.4.5	Expresivní slova	36
4.4.6	Přirovnání	37
4.4.7	Příslloví	38
4.4.8	Metafora	40
4.4.9	Personifikace	42
4.4.10	Metonymie	42
4.4.11	Humor a parodie	43
4.4.12	Archaismy a historismy	44
4.4.13	Frazémy	45
4.4.14	Termíny	46
4.4.15	Shrnutí	46
	Závěr	48
	Literatura	51
	Přílohy	53

Úvod

Zdeněk Jirotka je jedním z nejoblíbenějších českých autorů. Svou největší popularitu si získal především díky svému prvnímu dílu *Saturnin*, které vzniklo v období druhé světové války, přesněji v roce 1942. Popularitu si pak autor udržel i svým druhým románem *Muž se psem*, který napsal v roce 1944. Širokou škálu čtenářů si obě díla získala nejen svým inteligentním humorem, ironií a parodií, ale také tím, že obě díla (ačkoliv psaná za války) vůbec nezobrazují tuto ponuru tematiku doby.

Pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala právě romány *Saturnin* a *Muž se psem*. Cílem práce je jazyková analýza těchto dvou nejúspěšnějších románů Zdeňka Jirotky. Budu se zde zabývat především tím, jaké specifické prostředky se v jednotlivých dílech objevují. Následně se pokusím vystihnout shodné a rozdílné jazykové prvky a na základě toho určím, čím se jednotlivá díla liší a v čem jsou naopak totožná.

Práce je rozdělena celkově do čtyř kapitol. První kapitola je zaměřená teoreticky na charakteristiku funkčního stylu uměleckého. Tyto teoretické poznatky jsou získané na základě prostudování odborné literatury. Druhá a třetí kapitola obsahuje medailon o autorovi a jeho tvorbě. Charakteristika jednotlivých děl je doplněna i o jejich textovou výstavbu. Poslední čtvrtá kapitola se zabývá praktickou částí, přesněji tedy shodnými a rozdílnými jazykovými prvky daných děl. Nejprve se tato kapitola věnuje hláskosloví a tvarosloví, poté syntaktické stavbě a nakonec stránce lexikální. Ke každé této podkapitole jsou připojeny praktické ukázky z jednotlivých děl, které jsou následně porovnány v krátkém shrnutí přiloženém na konci každé této podkapitoly. K práci jsou také připojeny přílohy, které obsahují fotografie Zdeňka Jirotky, ofoceně obálky knih a některé z jejich mnohých ilustrací.

1 Funkční styl umělecké literatury

Jako styl umělecké literatury se označuje styl, který se utváří v komunikátech, kde se komunikační funkce pojí s estetickou funkcí. Patří do ní všechna krásná literatura, kterou čtenáři v dané době čtou, ale i díla zapomenutá, díla ze starší literatury, díla z jiných jazyků a překlady. V umělecké literatuře mohou být díla, která byla původně psána s jiným záměrem, jako cestopisy či fejetony.

Funkční stylistika se začala rozvíjet ve 30. letech 20. století díky Pražskému lingvistickému kroužku, který stylu umělecké literatury vyhradil zvláštní místo. V rámci funkcí spisovného jazyka byla vymezena estetická funkce. Funkce umělecké literatury je dnes vymezena jako esteticky sdělná nebo jako estetická a sdělná. Problematiku sdělné funkce uměleckého díla sleduje literární věda a v jejím rámci také literární teorie. Základem je, že „literární dílo je zobrazením skutečností reálného i fiktivního světa ze subjektivního pohledu autora a subjektivně interpretovaným čtenářem. Z toho vyplývá, že ani zdaleka nemusí jít o realistické vyjádření skutečnosti.“ (Čechová, 2008, s. 299) Estetická funkce literárního díla má za úkol formulovat svou výpověď tak, aby působila na citovou stránku čtenáře, obohacovala jeho vnitřní život a ovlivňovala jeho postoje k uměleckému sdělení. Estetická a sdělná funkce se plně uplatní, až když dílo interpretujeme, „tj. přistoupíme jako čtenáři k četbě aktivně, vnímáme jeho tematické, jazykově ztvárněné složky a vytvořené obrazy domýšlíme na základě vlastní znalosti a zkušenosti.“ (Čechová, 2008, s. 300)

Text umělecké literatury je veřejný, ale je určen pro individuální vnímání a pochopení. Je monologem autora, ale je stylizován (zčásti nebo zcela) jako dialog postav nebo může být stylizován jako dialog se čtenářem. Většinou se jedná o projev psaný, i když dramatický projev je určen pro zvukovou realizaci. Literární dílo vzniká často jako situačně nezakotvené, ale vnímá se a interpretuje v konkrétní percepci. Každý umělecký text je předem pečlivě připravován, i když v některých žánrech je potřeba iluze autentičnosti výpovědi.

Umělecká díla jsou různým zobrazením reálného nebo fiktivního světa, a proto může autor využívat celé šíře národního jazyka. Za typický rys krásné literatury můžeme pokládat poetizaci sdělení, „tj. užívání výrazových prostředků se záměrem vytvořit dílo působící jak hodnotou sdělnou, tak i estetickou. V konečné podobě

se na poetizaci sdělení podílejí všechny složky textu, tedy nejen jazyková výstavba.“ (Čechová, 2008, s. 302)

1.1 Textová výstavba uměleckých textů

1.1.1 Kompozice

Kompozice uměleckých textů je „záměrné uspořádání jednotlivých jazykových i tematických složek literárního díla v celek, v jehož struktuře mají všechny prvky své pevné, významově exponované postavení.“ (Vlašín, 1984, s. 179)

Umělecké dílo bývá po této kompoziční stránce dokonale propracované. Kompozice je tvořena autorem tak, aby plnila jeho záměr. Podle Marie Čechové (2008) je v mnoha dílech ovlivněna tradicí žánru (díla klasicismu), ale v současnosti se literatura orientuje spíše k individualizaci autorského stylu.

Z hlediska slohových postupů můžeme díla umělecké literatury charakterizovat jako smíšená. Epický text vychází z dějové vyprávěcí linie. Vyprávění, které je vnímáno jako dynamický prvek, se v epice spojuje s prvkem statickým (popisy a úvahy). V epickém textu vedle toho také dochází ke střídání dialogu s monologem vypravěče. Dramatický text je založen na dialogu. Statický prvek je zastupován úvahovými částmi, které mají formu monologu. Představení dramatu na scéně nahrazuje popis. Lyrika je převážně subjektivní. Podle žánru v ní převažuje buď postup popisný nebo úvahový.

1.1.2 Horizontální členění uměleckého textu

Horizontální členění je podmíněno esteticky sdělné funkcí díla. Důležitou součástí textu je titul. Dříve ve středověku měla díla umělecké literatury tituly popisné, dnes mají tituly děl spíše obrazný charakter. Prozaické texty se člení na kapitoly, které mají textovou návaznost. Estetickou složku může zdůrazňovat také střídání extrémně dlouhých kapitol s kapitolami výrazně krátkými. Významnější informace bývají v samostatné kapitole, proto toto členění bývá také způsobem hierarchizace. Drama se z horizontálního hlediska rozděluje na jednotlivá jednání a výstupy. V lyrice

je horizontální členění značeno jednotlivými čísly sbírky. Dále s tímto členěním souvisí také výstavba slok a veršů.

1.1.3 Vertikální členění uměleckého textu

Vertikální členění je v uměleckých textech ustálené. V epice jde o členění na pásmo vypravěče a pásmo postav. V epickém textu je vertikální členění významným stylistickým problémem. Promítá se totiž jak do textové roviny, tak do vlastní jazykové výstavby díla. Tvůrcem řeči vypravěče a postav je sám autor. Ten si pak sám stylizuje řeč postav (citovaná nebo tlumočená forma). V dramatu se jedná o rozčlenění do dialogů postav a scénických poznámek. V lyrice se vertikální členění zobrazuje volbou obrazných vyjádření a veršovou výstavbou.

1.2 Jazyková výstavba uměleckých textů

1.2.1 Jazyk uměleckých děl a jazyk spisovný

„Stylová norma novočeské literatury se začala utvářet až v 19. století. Základem se tu stala koncepce básnického jazyka, kterou propracoval Josef Jungmann.“ (Čechová, 2008, s. 308) Básnické vyjadřování se výrazněji projevovalo v poezii, i když bylo přítomno i v próze a dramatu. Stalo se tak prostředkem poetizace uměleckých textů.

Básnickému jazyku se nejvíce věnoval ve 20. a 30. letech 20. století Pražský lingvistický kroužek, který začínal formovat funkční stylistiku. Jan Mukařovský spolu s ostatními vědci pracovali na koncepci básnického jazyka jako jazyka funkčního, „tj. jako souboru vyjadřovacích prostředků určených (v rámci spisovného jazyka) obecným cílem komunikace, v tomto případě cílem estetickým.“ (Čechová, 2008, s. 309)

Základem jazyka uměleckých děl je neutrální vrstva spisovného jazyka. Ta je jakýmsi pozadím, nepříznakovou vrstvou, bez které by nebylo možné identifikovat stylově aktivní prvky. Spisovný jazyk je v neustálém kontaktu s jazykem uměleckých

děl. Stylizace začíná tam, kde se objevují jiné, než neutrální prostředky. Charakter ani množství výrazových prostředků, které vystupují z normy spisovného jazyka, nejsou měřítkem umělecké hodnoty díla.

Jazykovým materiálem uměleckého díla jsou vedle normy spisovného jazyka i jeho starší normy, může docházet i k užívání prvků z jazyků cizích.

1.2.2 Hláskosloví a tvarosloví

Hláskoslovná a tvaroslovná stránka uměleckého díla je autorem tvořena tak, aby mohla být následně čtenářem přijímána bez problémů. Užívání nespisovných prvků je vždy omezeno grafickým zaznamenáním v psaných textech. Pokud autor toto zaznamenání v psaných textech poruší, může se stát, že text je následně pro čtenáře hůře čitelný. Proto porušení tohoto ustáleného zaznamenání nebývá přijímáno čtenáři kladně. Nejčastěji jsou takto zaznamenány přepisy dialogů.

Podle Marie Čechové (2008) je počet hláskových a tvaroslovných prvků v obecné češtině dnes poměrně omezen. Zahrnuje především často používané změny ze spisovného - ý na -ej v koncovkách, ale i uprostřed slov. Dále zahrnuje změnu -ý oproti spisovnému -é v koncovkách. Pokud se tato změna (-ý > -é) objeví v kmeni slova, jde o hovorovou variantu lexémů.

Od 60. let 20. století je užívání obecné češtiny v dílech chápáno jako znamení svobody v uměleckém díle. Následně začali užívat obecnou češtinu i druhořadí autoři. Míchání různých variant národního jazyka je chápáno jako rozporuplnost textu. V těchto textech se pak může objevovat jak obecná čeština, tak různé dialekty, „nejde však o zobrazení konkrétního dialektu a projev tedy nenese rysy regionu.“ (Čechová, 2008, s. 315)

Vedle těchto nespisovných prvků se v textech mohou objevovat i hláskoslovné a tvaroslovné prvky zastarávající. Jejich funkce se pak různí. Ve starých textech může jít o dobovou zařazenost díla, dále se může jednat o charakterizaci postav či prostředí, nebo může jít o ironii a komickou stránku textu nebo tyto nespisovné prvky mají za úkol zobrazovat kontrast v textu. Marie Čechová (2008) píše, že je nutné hodnotit užívání spisovných hláskoslovných a tvaroslovných prvků podle normy spisovného jazyka v době vzniku daného díla.

„Prostředkem poetizace se stává také volba výrazů obsahujících méně obvyklé seskupení hlásek nebo slov, v nichž se opakují hlásky stejné či zvukově podobné.“ (Čechová, 2008, s. 316) Toto neobvyklé seskupení hlásek se nachází na okraji slovní zásoby, u zvukomalebých slov (onomatopoií) a slov, která jsou od nich odvozená a dále u slov expresivních. Autor se pak v textech snaží především o zvukomalebost. A to hlavně v poezii. Ve zvukomalbě jde o to, že hlásky jsou více či méně libozvučné. Nejvíce libozvučná je samohláska *á*. Jejím opakem, nejméně libozvučnou hláskou, je pak samohláska *í*. U souhlásek jsou pak nejvíce libozvučné znělé hlásky a nejméně libozvučné jsou potom sykavky. Pokud se nahromadí vedle sebe výrazy s větší mírou libozvučných hlásek, vznikne text s větším poetickým účinkem. Estetickou kvalitu textu může zdůrazňovat také spojení slov se stejnou délkou. Dále má pak na estetickou kvalitu vliv také rytmus. Rytmus se objevuje především v básních. V próze je jen zcela výjimečně. Tato zvuková stránka textu ovšem více vyniká až při čtení nahlas. Próza má ale také svou rytmickou stránku, není ovšem tak zřejmá jako v poezii. Rytmus je u každého autora specifický.

1.2.3 Skladba (syntaktická rovina)

V uměleckých dílech je syntaktická stavba textů značně variabilní. V próze se často mezi sebou střídá velký počet souvětí s větami jednoduchými a větami jednočlennými neslovesnými. V syntaktické stavbě textů tedy nejvíce závisí na autorském stylu. V uměleckých textech se mohou vyskytnout všechny typy vět a souvětí, mohou se zde vyskytnout všechny typy syntaktických vztahů a také může docházet ke zvýšení počtu vět určitého typu. Pro řeč vypravěče je typické osamostatňování částí výpovědí a zařazení informace do samostatných vět. Stejně tak je toto osamostatňování výpovědí typické i pro řeč postav. Takto oddělené větné části pak mohou být odděleny různou větnou interpunkcí. Autor může použít pomlčky, uvozovky, dvojtečky.

Vedle osamostatňování částí výpovědí se v textu může jednat i o stylizaci opačnou. V dílech může docházet ke „spojování relativně samostatných informací do jediného větného celku, což zvýrazňuje jejich návaznost a odpovídá asociativnímu

myšlení postavy.“ (Čechová, 2008, s. 312) Používá-li autor extrémně dlouhé souvětí, může to být „významem epické šíře v řeči vypravěče.“ (Čechová, 2008, s. 312)

Jako prostředek poetizace může autor využít také různé varianty slovosledu. Může docházet k přesunu shodného přívlastku nebo k užívání slovesa na konci věty. V řeči vypravěče je také pro poetizaci důležité užívání vět tázacích, přacích a zvolacích. Tyto věty se vyskytují v úvahových pasážích a označují sblížení vypravěče s postavami. Dalším prostředkem poetizace mohou být různé syntaktické figury. V Současné stylistice se mezi tyto figury zařazuje asyndeton, polysyndeton, parenteze, zeugma a elipsa. Tyto prostředky patří do syntaktické výstavby i v mimoumělecké komunikaci. Uměleckými se stanou až poté, co je autor použije jako prostředek poetizace.

1.2.4 Slovní zásoba (lexikální rovina)

Významným rysem umělecké literatury je její bohatý slovník. Nejbohatší lexikální stránku má především poezie. Opakování slov není u uměleckých děl moc časté. Široký slovník je výsledkem „stylové disimilace typické pro umělecké texty: autor se snaží neužívat bez zvláštního důvodu téže pojmenovací jednotky na menším úseku textu.“ (Čechová, 2008, s. 318) Díky této disimilaci pak dochází v textech k častému užívání synonymních slov. Vedle synonym se v uměleckých textech mohou objevovat také koheponyma a antonymie.

Dále se v krásné literatuře používají i lexémy se stálým stylovým příznakem. O autorském jazyku a stylu Marie Čechová (2008) píše, že se projevuje už použitím knižních a zastaralých lexémů či professionalismů.

Slovní zásoba díla je čerpána z neutrální slovní zásoby. Tato neutrální slovní zásoba se však podle Marie Čechové (2008) většinou překračuje. Autor pak vedle neutrálních lexémů může využívat výrazy knižní až archaické, nebo může využívat lexikální zásobu národního jazyka, případně využívá i jazyky cizí. Tím dochází k vytváření kontrastu mezi vypravěčem a postavami.

„Specifickou lexikální vrstvou uměleckého textu tvoří poetismy, lexémy se stálou stylovou hodnotou tvořené nebo ustálené pro plnění estetické funkce uměleckých projevů – funkce estetické.“ (Čechová, 2008, s. 320) Čechová (2008) dále udává, že vrstva poetismů není velká, v dnešní době už se poetismy skoro vůbec nerozrůstají

a uměleckost díla není dána jejich užíváním. Poetismy mohou být i autorská slova, která mají za úkol zvyšovat estetickou stránku díla. Pro charakteristiku postav a prostředí je v krásné literatuře typické užívání dialektismu. Nejběžnější je ovšem užívání hovorových a obecných lexémů a poté slangových a profesních slov.

Nejvíce příznakové bývají v uměleckém textu nejčastěji frazeologismy. Menší využití mají argotické prvky. A to především proto, že nemusí být pro publikum příliš srozumitelné, jsou spíše prostředkem charakterizace. Dalšími prostředky, které podle Čechové (2008) nepatří do neutrálního spisovného jazyka, jsou knižní a zastaralé výrazy. „V současné literatuře se archaismy objevují zřídka, knižní prostředky jsou častější a jsou součástí individuálního jazyka autora. Historismy si své postavení podržely, neboť jsou vlastně specifickým typem termínů.“ (Čechová, 2008, s. 322)

Lexikální stránka může být obohacena také výrazy z jiných uměleckých stylů. A to výrazy odbornými nebo publicistickými. Tyto výrazy se pak stávají součástí řeči vypravěče i řeči postav. V textu se může objevit také aluze (nepřímý odkaz k cizímu či vlastnímu textu) a citát. Podle Marie Čechové (2008) má pak zvláštní postavení citát z cizího jazyka a citátové slovo. Tyto cizojazyčné citáty mohou být buď přeloženy, nebo zapojeny do textu bez překladu.

Dále je pro umělecký text časté užívání expresivních výrazů. Může se jednat o kladnou expresivitu nebo zápornou. Kladná expresivita je typická v textech, které jsou určeny pro děti. Negativní expresivity zase může působit jako aktualizace výrazu. Vulgarismy se nejdříve užívaly jen v řeči postav, dnes se však jejich užívání přesunulo i do názvu děl. Čechová (2008) píše, že tato negativní expresivita byla dříve pro texty poezie spíše výjimečná, dnes je toto užití příznakové.

„Vedle bohaté slovní zásoby a maximálního využití stylově příznakových lexémů je pro umělecké texty typické i vědomé využívání vztahů, které ve slovní zásobě existují.“ (Čechová, 2008, s. 324) Kromě synonymie a koheponymie Marie Čechová (2008) udává, že pro umělecké texty je typické také užívání polysémie, homonymie a antonymie.

2 Autor a jeho tvorba

2.1 Zdeněk Jirotka

Zdeněk Jirotka byl autor humoristických románů a povídek navazujících na tradici anglosaského humoru. Byl také fejetonistou a autorem rozhlasových her. Narodil se 7. 1. 1911 v Ostravě a zemřel v Praze 11. 4. 2003.

V letech 1925 – 1929 studoval v Ostravě, kde byl vyloučen z kvinty a posléze se učil zedníkem. Nakonec v roce 1933 odmaturoval na vyšší průmyslové škole stavitelské v Hradci Králové. Sloužil v české armádě a stal se důstojníkem pěchoty v řadě měst (Košice, Banská Bystrice, Olomouc, Vyškov). Byl také úředníkem ministerstva veřejných prací a od roku 1942 se věnoval výhradně spisovatelské a novinářské činnosti. Už od roku 1940 pracoval pro Lidové noviny. Po válce byl redaktorem ve Svobodných Lidových novinách, v Dikobrazu a v Českém rozhlasu.

Nejpopulárnějším se Zdeněk Jirotka stal již na začátku své tvorby díky románům Saturnin (1942) a Muž se psem (1944). „Propojil v nich tradici žurnalistické beletrie tzv. školy lidových novin s inspirací anglosaskou humoristickou prózou (Jerome Klapka Jerome, P. G. Woodhouse)“ (www.slovníkceskeliteratury.cz) V Saturninovy jde především o parodii ženských románů, kovbojek a přísloví. Muž se psem zase pojednává o parodii detektivních příběhů, novinových seriálů o stíhání zločinců a příruček, které zaručují úspěch.

Zbylá jeho literární tvorba vznikla až po druhé světové válce. Mezi ni patří Hvězdy nad starým Vavrouchem (1946), Profesor biologie na žebříku (1956), Sedmilháři (1969), Velká kniha sedmilhářů (1994) a Pravidla se změnila (2000). „Celá Jirotkova literární činnost, zaměřená na zábavné, humoristické čtení, stojí ve stínu jeho úspěšné prvotiny Saturnin.“ (Forst, 1993, s. 562)

3 Textová výstavba a základní charakteristika děl

3.1 Saturnin

Saturnin je jednoznačně nejznámější dílo Zdeňka Jirotky. Autor toto dílo napsal v roce 1942 a svou oblibu u čtenářů neztrácí dodnes. Svědčí o tom i výhra prvního místa v celonárodní anketě Kniha mého srdce, která se konala v roce 2009. V této anketě si své nejoblíbenější knihy volili sami čtenáři.

Jde o humoristický román, který je vyprávěn v ich-formě. Příběh je řazen chronologicky. Dále je doplněn o dopisy, které jsou od ostatního textu odlišeny tučným písmem nebo kurzívou a krátké příběhy, které si mezi sebou vypráví postavy příběhu. Z horizontálního hlediska je příběh členěn na jednotlivé kapitoly, které jsou dále pro lepší přehlednost členěny na odstavce. Celkem je v Saturninovi dvacet šest kapitol. V textu jsou značeny římskými číslicemi doprovázené krátkým tučně zvýrazněným odstavcem, který má čtenáře informovat o ději dané kapitoly. Titul knihy (Saturnin) nijak neinformuje čtenáře o následném dění. Pouze poukazuje na hlavní postavu příběhu.

Z vertikálního hlediska je text rozdělen na pásmo vypravěče a pásmo postav. V příběhu převládá nepřímá řeč postav, tu autor neznačí uvozovkami. Méně se poté vyskytuje řeč přímá, která naopak od řeči nepřímé uvozovkami značená je. Dále můžeme v textu narazit také na ilustrace.

Příběh románu pojednává o mladém muži, který se stává vypravěčem celého příběhu. Jméno této postavy v díle nikdy nezazní. Tento vypravěč vede celkem poklidný život až do chvíle, než si najme sluhu Saturnina. A právě tím jeho život nabere nečekaných obrátek. Saturnin o svém novém pánu roznáší neuvěřitelné historky a oslovuje ho nejrůznějšími tituly (sáhib, blahorodí, sir, Jeho Milost). Nakonec je oba Saturnin přestěhuje na vodu do obývací lodi. Kromě Saturnina se na začátku příběhu objevuje také postava doktora Vlacha, který je dobrým přítelem vypravěče a podporuje Saturnina ve všech jeho výstřednostech. Do vypravěčova života vtrhnou jeho nezvaní a ne moc oblíbení příbuzní. Teta Kateřina, která s velikou oblibou mluví jen v příslovích a její syn Milouš. Saturnin nezahálí a nezvaných hostů se zbaví originálním způsobem, za pomoci škrabošky čerta a Mikuláše.

Většina románu se pak odehrává na chalupě u dědečka hlavního vypravěče. Sem přijel strávit svou dovolenou hlavní vypravěč se svým sluhou Saturninem a doktor Vlach. Čtenář se pak dozvídá, že má přijet také slečna Barbora, vypravěčova tajná láska. Naneštěstí se na chalupu přizvala také teta Kateřina se synem Miloušem. K nejzajímavějším příhodám dochází, když v domě stoprocentně zařízeném na elektřinu vypadne proud a rozbouřená řeka strhne most. Hlavní hrdinové tak uvážnou na zbytek prázdnin v domku. Když už začne docházet jídlo, rozhodnou se dojít do městečka pěšky a cestou se stavít ve srubu doktora Vlacha. Jejich pochod však neprobíhá podle plánu, dědeček se zraní a oni jsou nuceni strávit noc v lese. Druhý den, když dojdou ke strženému mostu, zjistí, že most je znovu postaven a jejich cesta tak byla zcela zbytečná. Po návratu zpátky do domku se teta Kateřina rozhodne o dědečka pečovat. Ten, aby se jí zbavil, předstírá šílenství. Teta Kateřina však stále trvá na tom, že je dědeček duševně zdravý a jeho šílenství uznává až tehdy, když dědeček sepíše závěť a veškeré své peníze odkáže na dobročinné účely.

Příběh je zakončen odjezdem všech zpátky domů. Saturnin ale zůstane u dědečka, se kterým si založili úspěšnou kancelář, která napravuje nepravosti v románech. Vypravěč pak konečně nalezne odvahu a pozve slečnu Barboru na schůzku. V poslední kapitole příběhu pak vypravěč informuje čtenáře, že se teta Kateřina znovu bohatě vdala.

3.2 Muž se psem

Zdeněk Jirotka tento román napsal v roce 1944. Oproti předešlému dílu se zde jedná spíše o parodii na detektivní příběhy. Tento příběh je vyprávěn v er-formě. Z horizontálního hlediska má text deset kapitol, které jsou značeny arabskými číslicemi, ale samy o sobě nemají žádný název. Titul knihy (Muž se psem) nijak neinformuje o dění knihy, pouze zdůrazňuje hlavní postavu příběhu. Kapitoly jsou dále pro lepší přehlednost členěny na odstavce. Z tohoto hlediska se střídají odstavce krátké s dlouhými. Na konci každé kapitoly je vyčleněn krátký odstavec, který sděluje čtenáři dění následující kapitoly. Tento odstavec je pro lepší zvýraznění napsaný jiným typem písma než ostatní text.

Vertikálně je příběh členěn na řeč vypravěče a řeč postav. Přímá řeč postav je zde od pásma vypravěče odlišena uvozovkami. Tato kniha je stejně jako předešlá doplněna o ilustrace.

Muž se psem je humorná detektivka, která vypráví o světově proslulém zločinci Jiřím Testonovi, jehož zvláštní znamení je to, že se nedá chytit. Problémem totiž je, že nikdo neví, jak Jiří Teston přesně vypadá. Jediná jeho podobizna je jeho fotografie, kde jako miminko leží na kožešině.

Hlavní postavou tohoto příběhu je hlídač majáku pan Václav Kavaňas. Hlídačem majáku je už dlouhých dvacet dva let. Pro zkrácení dlouhých let se rozhodl stát detektivem a své zkušenosti sbírá z bezpočtu možných knih střádaných u sebe na majáku. O jeho touze stát se detektivem se dozvídá policejní komisař Albert Valeta a rozhodne se za ním vydat. Pan Václav Kavaňas se s komisařem Valetou dohodnou, že si na měsíc vymění role. Valeta se tak stane strážcem majáku a Kavaňas detektivem. Valeta pak nemůže maják opustit, neboť na jediném člunu odjel pan Kavaňas. Ten se vydává na pevninu s přesvědčením, že dopadne slavného zloděje Jiřího Testona.

Výměnou jejich rolí pak začíná zápletka celého detektivního příběhu. Na pevnině pak Václav Kavaňas narazí na psa, který ho odmítá opustit. Rozhodne se, že si psa nechá, (pojmenuje ho Watson) a stává se tak z něj onen muž se psem. Na nádraží pan Kavaňas začíná sledovat pana Maresku. Pan Maresku je menší podvodník, který nechá zatknout muže se psem a sám se za něj pak vydává při ubytování v hotelu. Jenže při představování pod tímto jménem ho slyší slečna Libuše Kadlecová, která zná mladšího bratra pana Kavaňase. Oba bratři se neviděli dlouhá léta a slečna Kadlecová se rozhodne, že je dá znovu dohromady.

Po propuštění z vězení se pravý pan Kavaňas vydává do hotelu, kde zjistí, že je tam pod jeho jménem ubytován pan Maresku. Společně s recepčním hotelu panem Červinkou začíná pan Václav Kavaňas vyšetřovat všechny záhady, které se kolem něj dějí. Nakonec se pravý pan Kavaňas setkává se svým mladším bratrem Ladislavem a pan Maresku je chycen policií. Muž se psem na konci příběhu odhalí, že slavného podvodníka Jiřího Testona má už dávno chyceného na majáku. Už od začátku totiž věděl, že onen světově proslulý zloděj je komisař Albert Valeta.

4 Jazyková výstavba vybraných děl

4.1 Hláskosloví

Podle Marie Čechové (2008) jsou dnes prvky obecné češtiny v umělecké literatuře (především v řeči postav) celkem běžné a ztrácejí na své příznakovosti. Dále Marie Čechová (2008) uvádí, že je dnes počet hláskových a tvaroslovných prvků v obecné češtině poměrně omezen na následující prvky. Mezi ně se řadí především často používané změny *-ý* v *-ej* v koncovkách, ale i uprostřed slov. Dále mezi tyto prvky patří změna *-ý* oproti spisovnému *-é* v koncovkách a v kmeni slov.

Následně se zaměřím právě na tyto a další hláskoslovné a tvaroslovné změny, které Zdeněk Jirotko použil ve svých dílech. Také se pokusím vystihnout, v jakém množství se v daných textech tyto změny objevují.

4.1.1 Změna *-ý* > *-ej*; *-é* > *-ý*; *-í* > *-ou*

V Saturninovi se nevyskytuje mnoho přímé řeči, spíše se v něm jedná o řeč nepřímou, která je ovšem výhradně spisovná. Pokud se v něm ale přímá řeč postav objeví, jedná se také převážně o řeč spisovnou. Obecnou češtinou postavy v Saturninovi mluví jen ve výjimečných případech. Touto obecnou češtinou mluví hlavně postavy vedlejší. Proto v tomto díle ke změně hlásky *-ý* > *-ej* v přímé řeči vůbec nedochází a ostatní změny se objevují pouze ojediněle.

Oproti tomu v *Muži se psem* je užívání přímé řeči častější než v Saturninovi. Řeč vypravěče je také spisovná, ale v menší míře než v Saturninovi. Obecná čeština se v *Muži se psem* také vyskytuje v přímé řeči postav, a to rovněž u postav vedlejších. Existují ale výjimečné případy, kdy autor použil obecnou češtinu i v řeči vypravěče. Takovým případem jsou následující ukázky.

Muž se psem: *Ty lidi vyváděli jako pomínutý, a rozcuchanej chlap, a to byl určitě blázen...* (s. 106) *Ten tlustý kouzelník se na ty lidi koukal a zdálo se, že je moc spokojenej.* (s. 107)

V řeči postav v tomto díle dochází nejvíce ke změně - ý > - ej. Tato změna se objevuje u sloves (*být > bejt; nemýlím > nemejlím*), v koncovkách přídavných jmen (*nový > novej*), u vztažných spojek (*který > kterej*), částic (*prý > prej*) a zájmen (*nějaký > nějakej*). Následně uvedu některé případy využití této změny.

Muž se psem: „*Von to asi byl **nějakej** podfuk, ale moc **šikovnej**. Hlavně, že mám **novej** kotlík.*“ (s. 105) „*Orchestriony a elektrické gramofony se rozeřvaly a měly jsme tenkrát tržbu, jako **bejvala** u svatýho Matěje v Praze.*“ (s. 106) „*Očekávám, že se s tím vyrovnáte jako **velkorysej** člověk.*“ (s. 145) „*Já jsem vlastně ještě pořád nebyl **rozhodnutej**, ale když je to takový tak si plácnem.*“ (str. 147)

Další případy této změny objevující se v řeči postav jsou: *milej, zlatej, jedinej, línej, takovej, novej, kterej, třicetikorunovej, jakej, nemejlím, bejt, vědomej, velkorysej, nějakejch, prej.*

Jak jsem již zmínila dříve, tak obecná čeština se v Jirotkových knihách objevuje pouze v řeči postav. Kromě změny - ý > - ej se v řeči postav vyskytuje i změna - é > - ý. Tato změna je ale v minimálním množství případů. Oproti změně předešlé se tato proměna objevuje v obou Jirotkových dílech a to buď u sloves, nebo u přídavných jmen.

Saturnin: „*Potřebujou něco **vodnýst**, pane šéf?*“ (s. 193)

Muž se psem: „*Orchestriony a elektrické gramofony se rozeřvaly a měly jsme tenkrát tržbu, jako **bejvala** u svatýho Matěje v Praze.*“ (s. 106) „***Takovýho** zákazníka, kterej ti dá pět set za třicetikorunovej kotlík?*“ (s. 118) „*Bodejď by se to dařilo, když to má víc děr jak **zdravýho** plechu*“ (s. 104) „*To je tedy **hezký**.*“ (s. 105)

Proměna hlásky - í > - ou se v textech objevuje ještě méně než změna předcházející. Stejně jako u obou předchozích změn k ní dochází v přímé řeči postav. Objevuje se na konci sloves, a to v obou dílech.

Saturnin: „*Potřebujou něco **vodnýst**, pane šéf?*“ (s. 193)

Muž se psem: „*Mírný vánek přináší vůni dalekých zemí, a pokud se pamatuji, rackové něco malujou na nebi.*“ (s. 69)

4.1.2 Protetické v-

Další změnou je užívání protetického v- na začátku slova před samohláskou o. Protetické v- se v obou Jirotkových dílech nachází také pouze v řeči postav. Zdeněk Jirotko protetické v- užívá ale jen ve výjimečných případech.

Saturnin: „*Potřebujou něco vodnýst, pane šéf?*“ (s. 193)

Muž se psem: „*Vona si koupí kožich!*“ (s. 94) „*Von to asi byl nějakej podfuk, ale moc šikovnej.*“ (s. 105) „*Tady nejde vo to, jakou cenu má Podlesí, nýbrž vo to, jakou cenu má pro vás.*“ (s. 145)

4.1.3 Dialekt

Podle Marie Čechové (2008) je míchání různých variant národního jazyka chápáno jako rozporuplnost projevu jako celku. V textech se pak může objevovat jak obecná čeština, tak různé dialekty, „nejde však o zobrazení konkrétního dialektu a projev tedy nenese rysy regionu.“ (Čechová, 2008, s. 315)

Zdeněk Jirotko používá dialekt pouze v jednom případě. Tento dialekt se objevuje v díle *Muž se psem*, kde vypravěč informuje čtenáře o tom, že postava využívá ostravského způsobu mluvy.

Muž se psem: *Když se mu to konečně podařilo, přistoupil blíže ke komisařovu stolu a řekl s typicky krátkou ostravskou výslovností: „Dovolte, abych se představil. Jsem soukromý detektiv Vrana a žadam, aby me sdělení bylo brano vážně. Tento muž se mi stal napadny tim, že kupoval prostředek proti piham. Taži se vas: nač potřebuje černocho prostředek proti piham? To se vas taži ja, soukromy detektiv Vrana.“* (s. 15)

4.1.4 Shrnutí

Z hlediska hláskosloví jsou obě díla v převážné většině spisovná. Pokud ale autor používá obecnou češtinu, je to zejména v řeči postav. V řeči vypravěče se obecná čeština objevuje jen minimálně a to jen v díle *Muž se psem*. Oproti této knize, je řeč vypravěče v díle *Saturnin* výhradně spisovná, takže obecná čeština se zde vyskytuje pouze v řeči postav, a to pouze v některých případech. Hláskoslovné změny jsem řadila podle množství jejich výskytu v dílech. A to od změn, které jsou nejčastější až po změny nejméně užívané. Mezi ně tedy patří změna spisovného – ý v nespisovné – ej, dále změny – é > - ý a - í > - ou. Kromě těchto hláskoslovných změn v dílech také dochází k používání *protetického v-* a v knize *Muž se psem* k výskytu *dialektu*, který Zdeněk Jirotka využil k charakterizaci dané postavy.

4.2 Tvarosloví

Změny v koncovkách slov (-ý > -ej; -é > -ý) jsem uvedla výše společně s hláskoslovnou stránkou, proto je v této kapitole již nebudu uvádět. Nadále se tedy ve své práci budu věnovat dalším prvkům spadajícím do tvarosloví. Vedle obecné češtiny se v textech využívají také prostředky, které už jsou zastaralé nebo zastarávají. Jejich funkce se pak liší, podle Marie Čechové (2008) podle nich můžeme dobově zařadit dílo, charakterizovat postavy nebo prostředí. Mohou být také projevem ironie.

4.2.1 Archaismy

Zdeněk Jirotka v dílech využívá často zastaralé jazykové prvky. Jedním takovým zastaralým prvkem je zvláštní spojení dvou slov, ze kterého pak vznikne výraz „**bylo lze**“. Autor tento archaismus využívá v obou svých dílech. V *Muži se psem* se ovšem objevuje o něco častěji.

Saturnin: *Teta odsekla, že takovým způsobem by **bylo lze** zesměšnit každé literární dílo, a ptala se ironicky doktora Vlacha, co by dělal, kdyby byl zemřel dřív, než udělal doktorát. (s. 130) Po tom, co jsme všichni v minulých dnech viděli, je bohužel nutno konstatovat, že dědečkův duševní stav není takový, aby **bylo lze** předpokládat, že se svým majetkem rozumně naloží. (s. 183)*

Muž se psem: *Byl to úhledný, zdravě vyhlížející muž se spoustou velmi světlých vlasů a jen z vějířovitých drobných vrásek a usměvavých očí **bylo lze** tušit, že se přiblížil čtyřicítce. (s. 24) „Účet takový, že jej **bylo lze** zaplatit jenom za cenu celé řady nových podvodů a loupeží, které se pak staly položkami na novém vyděračově účtu“. (s. 77) „Pomalu, nekonečně pomalu se otevíraly dveře jednoho z pokojků a propustily stín, který **bylo lze** spíš tušit než vidět, stín, který se pohyboval jako tichý a nehmotný přízrak.“ (s. 205)*

Dalším zastaralým výrazem, který Jirotko v dílech používá, je psaní –t’ na konci slov. Jedná se o tzv. příklonky. „Příklonky jsou slova, která se s předcházejícími slovy píší dohromady (byls, byl’ a p.).“ (Naše řeč, 13/1929) Časopis Naše řeč (1929) dále uvádí, že výraz byl’ vlastně znamená „neboť byl“. V dnešní době se tento typ příklonek už nevyužívá. Jirotko používá příklonky pouze v knize Saturnin a to jen v řeči vypravěče: ...byl’ dělníkem v dolech. (s. 123) Nemilovat’ svého muže... (s. 125)

4.2.2 Tvaroslovné jevy spisovné češtiny

V rámci spisovné češtiny se mohou v textu vyskytovat opisná pasiva, přechodníky přítomné a minulé nebo jmenné tvary adjektiv. Je to důkazem, že obě díla jsou psána spisovnou češtinou, protože všechny tyto prvky nalezneme v dílech Zdeňka Jirotky.

4.2.3 Opisné pasivum

Spisovnou češtinu v Jirotkových dílech vystihuje opisné pasivum, které autor využívá ve velkém počtu. V obou jeho dílech se opisné pasivum vyskytuje přibližně ve stejném množství. Nedá se tedy říci, že by se v tomto ohledu knihy od sebe nějak výrazně lišily.

Opisné pasivum, které autor v Saturninovi použil, je: *byl předstírán, byla nucena, byla dopravena, byl dán, byly přerušeny, byl přesvědčen, byl polekán, byl by uzavřen, byl naložen, byl zhuštěn, byl zraněn, byl zachvácen, byl laskav, byl zachmuřen, byl zmaten...*

V Muži se psem se pak vyskytují následující opisná pasiva: *byl připraven, byl přesvědčen, byl zachvácen, byl osvětlen, byl stížen, byl uveden, byl nešťasten, byl jsem zvědav, byl si vědom, byl překvapen, je promyšlen...*

4.2.4 Jmenné tvary adjektiv

Dalším znakem spisovné češtiny je užívání jmených tvarů adjektiv. V dnešní době se užívání jmených tvarů adjektiv jeví jako příliš knižní. Zdeněk Jirotko ovšem ve svých dílech tyto prvky využívá ve velkém množství.

V Saturninovi se vyskytují následující: *nemocen, rozzloben, zhuštěn, zraněn, šťasten, spokojen, nadšen, překvapen...*

V díle Muž se psem se jmenné tvary adjektiv objevují stejně často jako v díle předešlém. V této knize autor využívá následující adjektiva: *zvědav, překvapen, pln, promyšlen, přesvědčen, zachvácen, osvětlen...*

Mezi knižní výrazy patří také tvary adjektiv středního rodu, které využil i Zdeněk Jirotko. V Saturninovi se adjektiva středního rodu objevují výrazně častěji. Mezi tyto adjektiva patří: *pochybováno, rozuměno, řečeno, nebezpečno, souzeno, popsáno, namlouváno...*

V Muži se psem se zase objevuje střední rod jmených adjektiv zcela výjimečně, v knize jsem našla pouze pár ukázek: *souzeno, odbyto.*

4.2.5 Přechodníky

Mezi spisovné prostředky patří také přechodník přítomný a přechodník minulý. V dnešní době tyto přechodníky působí jako příliš knižní až archaické, proto se v současnosti skoro nevyužívají. V Jirotkových dílech tyto přechodníky nacházíme poměrně často. Autor tyto prvky využívá jak v řeči vypravěče, tak i v přímé řeči postav. Minulý přechodník využívá autor častěji než přechodník přítomný. Zároveň vyskytuje se častěji v díle Muž se psem.

4.2.5.1 Přechodník přítomný

Saturnin: *Teta se, s dovolením, posadila na palubovou stoličku a chtěla právě pokračovat ve výkladu o Miloušově chatrném zdraví, když se Saturnin, **předstíraje** jakousi práci, opět přiblížil. (s. 36) Nestalo se nic takového a ručička mých náramkových hodinek ukazovala, že uplynulo již šest minut od chvíle, kdy Saturnin vstoupil do kabiny, **třímaje** v každé ruce jednu škrabošku. (s. 43) Pravila **neohlížejíc se**, že voda stále stoupá, a že neví, jestli se ještě dostaneme domů. (s. 61)*

Muž se psem: *„Smála se tak, že v běhu ztratila svůj sportovní baret, ale **nevšímajíc** si toho, utíkala dál.“ (s. 93) „Bloumal sadovou cestou, **drže** zinkový kotlík za ucho a rozpačitě jím pohupoval.“ (s. 102)*

4.2.5.2 Přechodník minulý

Saturnin: *„Oh promiňte, mladý pane, opravdu jsem vás nechtěl urazit,“ omlouval se pokorně Saturnin, a **vyškubnuv** Miloušovi hořící cigaretu ze rtů, hodil ji do Vltavy. (s. 35) Díky této přísné životosprávě a soustavným dechovým cvičením zůstal až do své smrti podivuhodně svěží, o čemž svědčí skutečnost, že zemřel mezi dvěma kliky, provedenými z podporu ležmo za rukama, **dosáhnuv** stáří 48 let. (s. 39) Uprostřed této*

debaty zastihl nás **vrátivší se dědeček** a pravil, že doufá, že toho nebude zapotřebí. (s. 113)

Muž se psem: *Pan Kavaňas, **spustiv se po laně dolů**, oznámil svou přítomnost šetrně tím, že upustil konev od petroleje. (s. 23) ...a učinil tak, **zanechav po sobě dluhy schopné zachránit život desíti na okapu visícím pokrývačským mistrům. (s. 53) Nemotorně se uklonil, **šoupnuv** při tom pravou nohu vzad, a tiše zavřel dveře oddílu. (s. 76) V nádražní dvoraně přistoupil k nástěnnému telefonu, a **postaviv** svůj kufřík na zem, jal se v ošumělé telefonním seznamu hledat místní hotely. (s. 82) „Tlustý podvodník se stále rychleji proplétal mezi kolemjdoucími, rozzlobil jakousi mladou maminku tím, že narazil do dětského kočárku, a **omluviv se španělsky, dal se do běhu.**“ (s. 92) „Nakonec to pan Maresku rozřešil jinak, **podlehnuv náhlému nápadu.**“ (s. 96) „**Využiv** toho, že dav byl ještě za rohem, vpadl dovnitř jako puma a zavřel za sebou dveře.“ (s. 96) „V nejbližší chvíli si jej nasadil na hlavu, a několika tápavými kroky **dospěv k telefonní budce, vstoupil dovnitř.**“ (s. 97) **Malý mužík poplašeně vstal, převrhnuv při tom znovu prázdnou číšku komisaře Čepeláka, a nechápavě se díval za odcházejícím panem Kavaňasem. (s. 204)*****

4.2.6 Rytmus

Podle Marie Čechové (2008) má na estetickou kvalitu textů vliv hromadění slov určité délky. S tím souvisí také rytmus. Ten se objevuje především v básních, v próze je jen zcela výjimečný. Tato zvuková stránka textu ale více vyniká až při čtení nahlas. I próza má svou rytmickou stránku, ta ovšem není tak zřejmá jako v poezii.

Ve větách se mohou užívat slova se zvláštními zvukovými hodnotami, které mají výrazně zvukově zabarvit obsah věty. Jde o tzv. zvukovou expresivitu. Rytmus má za úkol zvukomalebně vystihnout a zobrazit skutečnost. Je zdrojem estetické kvality textu, i když jeho uplatnění, jak jsem už uvedla výše, je spíše typické pro poezii.

Rytmizaci využil ve svém díle i Zdeněk Jirotka, vyskytuje se ale jen v knize Saturnin.

Saturnin: *Saturnin si dovolil poznamenat, že to snad není možné. Teta pravila, že je tomu bohužel tak. Saturnin mínil, že se jistě všechno vysvětlí. Teta řekla, že měla zlý té noci sen. Saturnin se tázal, zda šla dceruška k vodě ven. Teta se naň nechápavě podívala a ptala se jaká dceruška. Místo odpovědi se Saturnin tázal, jestli tedy pana Milouše k jezeru cos nutí, nic doma, nic po chuti. Teta chtěla vědět, jestli Milouš něco takového říkal a kde je to jezero. (s. 68)*

4.2.7 Další tvaroslovné jevy

Pro poetizaci je také důležitá volba méně obvyklých seskupení hlásek či slov. Tyto hlásky si mohou být podobné nebo mohou být stejné. Seskupení těchto hlásek se nachází na okraji slovní zásoby, u zvukomalebých slov (onomatopoií) nebo u slov expresivních.

Tato neobvyklá seskupení hlásek používá také Zdeněk Jirotka. V knize *Saturnin* pak k těmto seskupením můžeme zařadit slova jako: *mňoukání, žvatlat, chrlit, mžourat, crčet, civět, cupitat*. V *Muži se psem* se zase jedná o slova: *zakňourání, zakňučení, hřímat, vrčet, chrastit, prchat, plácát, tlapat*.

Podle Marie Čechové (2008) se autoři ve svých textech snaží zvýšit zvukomalebost, proto vychází z toho, že jednotlivé hlásky jsou více či méně libozvučné. U souhlásek jsou pak nejvíce libozvučné znělé hlásky a nejméně libozvučné jsou pak sykavky. „Kumulaci výrazů s hláskami s větší mírou libozvučnosti nebo vytvářením kontrastů mezi různě libozvučnými zvuky může vznikat text s výrazným poetickým účinkem.“ (Čechová, 2008, s. 316) Toto seskupení hlásek nemusí nutně vést k eufonii, může se jednat i o seskupení méně libozvučných hlásek (sykavek).

Toto seskupení sykavek se objevuje v díle *Muž se psem*, autor zde užívá výrazy jako: *Čas se neslyšně sunul tmou.* (s. 205); *Solidně obsloužíme.* (s. 166); *Běžící strážník, opájející se svou autoritou...* (s. 95).

V knize *Saturnin* se vyskytují podobná seskupení hlásek: *Šibalsky mžoural očkama...* (s. 47) *S rutinou starého zálesáka...* (s. 78); *...máš-li škodu, o posměch se nestarej.* (s. 91) *...zvukem podobným švihnutí koštěte.* (s. 108); *...se svým osmnáctiletým světákem...* (s. 73) *Přinesla jsem ti sýr.* (s. 80).

4.2.8 Shrnutí

V tvaroslovné rovině využil Zdeněk Jirotka archaické spojení svou slov (*bylo lze*). Tento archaický prvek se vyskytuje více v *Muži se psem* než v *Saturninovi*. Dále v rámci spisovné češtiny dochází v obou textech k užívání opisného pasiva, jmenných tvarů adjektiv a přechodníků přítomných i minulých. Mezi další tvaroslovné jevy vyskytující se v obou Jirotkových dílech patří zvláštní seskupení hlásek a kumulace výrazů s menší mírou libozvučnosti, konkrétně tedy k seskupení sykavek na jednom úseku. Kromě těchto specifik, kterými jsou jednotlivá díla ozvláštněna, navíc autor v knize *Saturnin* využil rytmus, který zvyšuje estetickou kvalitu textu a archaický výraz, kdy je sloveso zakončené na *-t'* (*bylt', nemilovat'*).

4.3 Skladba (syntaktická rovina)

V uměleckých dílech je syntaktická stavba textů značně variabilní. Závisí v ní nejvíce na autorském stylu. V umělecké próze se často mezi sebou střídá velký počet souvětí s větami jednoduchými, mnohdy i jednočlennými neslovesnými.

V obou knihách od Zdeňka Jirotky můžeme nalézt mnohé využití různých typů vět a souvětí, především se v nich ale vyskytují věty dlouhé v souvětích. V některých případech pak autor mezi tyto souvětí vložil i věty jednoduché, někdy dokonce i jednočlenné neslovesné.

4.3.1 Délka vět

Co se týče délky vět, tak autor z hlediska syntaktické stavby využívá v obou dílech podobné prostředky. V obou knihách tedy autor střídá věty rozdílné délky. Dochází v nich ke střídání dlouhých souvětí s větami jednoduchými. Dlouhá souvětí ovšem v obou dílech převažují nad větami jednoduchými.

Následně uvádím některé příklady dlouhých souvětí, které Zdeněk Jirotka ve svých dílech využil.

Saturnin: *Za tmavých podzimních nocí, kdy nebesa dští na zem proudy deště, studený víchř rve listí ze stromů, meluzína skučí kolem věží starých hradů a mísí se s křikem poplašených vran, kdy osamělí jezdci cválají rozblácenými cestami za svými pochybnými cíli, za takových nocí sedával jsem dlouhé hodiny u kamen a četl jsem Václava Beneše Třebízského. (s. 14)*

Pravil, že naprosto není třeba, aby mne to přivádělo do rozpaků, protože patří mezi povinnosti dobrého sluhy, aby se staral o bezpečnost majetku svého pána. Podotkl, že náš odjezd byl kvapný vzhledem k tomu, že jsem do poslední chvíle nevěděl přesný termín své dovolené a že tudíž neměl čas vysvětlit mi výhody pojištění a nemohl si vyžádat můj souhlas. (s. 57)

Vzdorně se na mne podívala, jako by chtěla říci, že bude užívat tolika přísloví, kolik jí bude libo a pravila, že v nouzi poznáš přítele a že nás žádá, abychom ihned podnikli všechno potřebné k osvobození Milouše. Dědeček řekl, že on se zase řídí příslovím, co tě nepálí, nehas, a že snad teta nechce, aby vylomil dveře, nebo aby vyzval Milouše, aby skočil z okna a chytil ho do prostěradla. (s. 91)

Ptal jsem se Saturnina, jak Milouše odvedl, a on pravil, že za uši. Protože se pan Milouš při dobře míněných radách choval vzpurně a bylo nebezpečí, že by se znovu pokusil obtěžovat slečnu Terebovou třeba jenom tukaním na dveře pokoje, ve kterém se zamkla, provedl Saturnin potřebná bezpečnostní opatření. (s. 93)

Muž se psem: *V Neapoli byl zadržen mladý černovlasý muž jiskrných očí, když při zjišťování protestoval tisíci slovy za minutu. Prohlásil při tom, že se jmenuje Teston, ale že nikoho nepodvedl a s pachatelem nemůže být totožný už proto, že by ho nikdy ani ve snu nenapadlo, aby se dal fotografovat na kožešinu. (s. 12)*

V téže době se v Moravské Ostravě vrátil do kanceláře policejního oddělení černochoch, zaměstnaný u firmy Julius Meinl, a vtáhl dovnitř vzpouzejícího se mužíka. Je nutno předeslat, že komisaři Fuksovi bylo za to dopoledne předvedeno již pět Testonů; že předešlého dne úřadoval do dvou hodin v noci; že mu byla odepřena dovolená, kterou měl nastoupit již před dvěma dny; že venku bylo krásně a lesy na Starých Hamrech byly, podle zpráv, plny hřibů; že hodiny na stěně kanceláře mu jasně říkaly, že už nedostane nic kloudného k obědu; zkrátka: komisař Fuks se

podobal přetopenému kotli a měl velmi intenzivní pocit, že v nejbližším okamžiku vztekem praskne. (s. 13)

Tamější policejní sbor se musí občas uchýlit ke generální stávce, aby si vymohl aspoň splátku na gáže, které mu státní pokladna dluží, a představa, že by si někdo z nich, prefekta nevyjímaje, mohl vybrat služné na rok dopředu, je k smíchu. (s. 16)

Oproti těmto dlouhým souvětím se v daných dílech objevují také věty jednoduché, které autor vložil mezi dlouhá souvětí. Jednoduché věty ale autor využívá ve srovnání se souvětími v podstatně menší míře. U Zdeňka Jirotky se jednoduché věty v obou dílech objevují přibližně ve stejné míře.

Saturnin: *Slečnu Barboru jsem poznal na tenisovém dvorci. (s. 20)*

Považoval jsem tuto zábavu za krajně nevkusnou. (s. 20)

Vypadalo to jako výjev ze Šípkové Růženky. (s. 59)

Nebe nad západem hořelo záplavou barev. Z otevřeného okna nad námi bylo slyšet pleskání karet o stolní desku. Dědeček, doktor Vlach a Saturnin hráli mariáš. Občas rozjařeně pronášeli obvyklé karbanické fráze. (s. 159)

Muž se psem: *Malý mužík s křiklavou kravatou zřejmě neshledával v situaci vůbec nic komického. (s. 15)*

Tucty takových příhod se odehrávaly ve všech policejních úřadovnách Evropy. (s. 15)

Získejte si důvěru svého šéfa. Zabývejte se stále zkoumáním postav. (s. 57)

Zdeněk Jirotka také využívá věty jednočlenné neslovesné, ale v obou dílech se vyskytují pouze výjimečně.

Saturnin: *To znamená, že naše generace prožívá zlaté časy právě nyní. Podivuhodné. (s. 114)*

Muž se psem: *Vypadá to asi takto: spěcháte na nádraží a cestou zmoknete. Jste rozmrzen. Pochopitelně. V polovině cesty vám praskne tkanička u bot. To vás rozzlobí.*

Pochopitelně. Nakonec vám vlak ujede. Nepochopitelně. Podle vašich hodinek měl odjet až za pět minut. (s. 14) ... on mi místo toho tady hraje úplného vyděrače. Blbec. Kardinální blbec. (s. 146)

4.3.2 Přesun přívlastku

Jako prostředek poetizace mohou být v uměleckých textech také využity různé varianty slovosledu. Může docházet k přesunu shodného přívlastku nebo k užívání slovesa na konci věty. Zdeněk Jirotko využívá v obou svých dílech právě přesun shodného přívlastku za podstatné jméno.

V díle Saturnin se kupříkladu objevují výrazy jako: *přiznání k dani důchodové; po výstupu téměř absurdním; po zápase, v němž jsem hrál úlohu téměř trapnou; tohohle mistra truhlářského; pro nižší třídy škol středních; přísloví nedoceněná; osudem svým; věci nevšední; člověk prehistorický lezl na stromy.*

Pro dílo Muž se psem zase autor využil následující výrazy: *mistr pokrývačský; pro příčinu celkem malichernou; sekretářka šeredná; nejtěžkopádnější jsou podvodníci sňatkoví, ve společnosti lidí opilých.*

4.3.3 Věty tázací a zvolací

V řeči vypravěče je pro poetizaci důležité užívání vět tázacích, práci a zvolacích. Tyto věty se vyskytují v úvahových pasážích a označují sblížení vypravěče s postavami.

Ve svých dílech Zdeněk Jirotko často užívá věty tázací a zvolací. Tázací věty mají v textech funkci řečnické otázky. Autor řečnické otázky využívá jak v Saturninovi, tak v Muži se psem. Jejich výskyt je v těchto dílech celkem častý. Řečnické otázky jsou prostředkem, který má udržet čtenářovu pozornost. Současně vyjadřují určité zamyšlení vypravěče nad danou situací. Zvolací věty jsou v dílech Zdeňka Jirotky obvyklejší nežli věty tázací, objevují se tedy ve větším množství. Zvolací věty slouží k vyjádření údivu, zvolání ale také ironii.

Saturnin: **tázací věty** - *I kdyby tomu bylo tak, jak teta říká, co bude, proboha, dělat v létě?* (s. 30)

Nač koupil, pro všechno na světě ty škrabošky? Co to povídal o tom děvčeti? (s. 43)

Copak to někdy někdo slyšel? (s. 64)

Tak co, byl, nebo nebyl? (s. 99)

zvolací věty - *Moji rodiče, pokračoval doktor Vlach, také nebyli bohatí, a jděte se podívat na naše staré dubové skříně!* (s. 27)

Vzácný to muž! (s. 33)

Týden života! Jak je to krásné! (s. 48)

Reflektory v poledne! (s. 62)

Co jsou všechny světové rekordy proti tomu, když máte malé děťátko! (s. 65)

Milá, hodná Barbora! Bože, lidi, na světě je krásně! (s. 96)

Oj, pravila, to by se to potom psalo! (s. 129)

Život, nebo smrt! (s. 136)

Nevstupovat, vstupuje samo! (s. 179)

Červená, stát! (s. 193)

Muž se psem: **tázací věty** - *Bože, kolik je to vlastně let?* (s. 75)

Proč by policejní úředník nemohl mít psa? (s. 179)

Pak je tu ovšem ještě jedno řešení: co když je to policejní úředník, který zneužívá svého postavení a vydírá podvodníky? (s. 179)

Mám do té Prahy jet, nebo ne? Je ten chlap opravdu Václav Kavaňas? (s. 179)

zvolací věty - *To by si byl také jeho otec vyprosil!* (s. 49)

Kéž by vytrval! (s. 53)

Najděte si vzor! (s. 56)

Udělejte tlustou čáru přes celý dosavadní život! Co bylo, musí být navždy odbyto! (s. 58)

Zdály se mu tak exotické! Jak je půvabná! Jak půvabné jsou všechny! S jakou nenapodobitelnou elegancí nosí své psí známky! (s. 162)

*Policejní ředitel a vyděrač, zvaný muž se psem, jednou a touž osobou!
Dvojí život vysokého policejního úředníka! Velmi napínavé! (s. 179)*

4.3.4 Parenthese

Dalším prostředkem poetizace uměleckých děl mohou být také různé syntaktické figury (asyndeton, polysyndeton, parenthese, zeugma). Mezi tyto syntaktické figury, které opakovaně Zdeněk Jirotka používá, patří právě parenthese neboli vsuvka. Parenthese je „samostatný, syntakticky nezačleněný, do věty nebo souvětí vložený slovní výraz nebo věta (jednočlenná nebo dvoječlenná), týkající se obsahu věty (souvětí) buď po stránce významové (např. zpřesnění, hodnocení), nebo formální (např. podotknutí k zvolené formulaci).“ (Vlašín, 1984, s. 268) Parenthese nejsou s větou syntakticky spojeny, pouze vyjadřují do věty vloženou nějakou vysvětlivku, doplnění, či poznámku. A protože v knize *Saturnin a Muž se psem* je jich poměrně velké množství, tak pro ukázkou uvedu jen některé z nich.

Saturnin: *Když se totiž policie, povoláná telefonicky, dostavila na místo činu, nalezla lupiče v hlubokém bezvědomí s velkou tržnou ranou na hlavě. (s. 11)*

Že je to pro něho, pro toho majitele, velká čest, že jeho loď bude jednou tak slavná jako Fram, a podobné nesmysly. (s. 24)

...kdybych se dověděl, že podle neprávem zapomínaného způsobu, užívaného za Karla IV. blahé paměti, budou tohohle mistra truhlářského potápět v koši do Vltavy, šel bych tam už ráno, abych si na tu podívanou zajistil místo hned u zábradlí. (s. 28)

I kdyby tomu bylo tak, jak teta říká, co bude, proboha, dělat v létě? (s. 30)

Lehce by se dal oklamat a mohl by odkázat majetek někomu, kdo by jej přivedl, jak říká teta Kateřina, vniveč. (s. 34)

Nakonec podotkl, že i kdybych se já, jeho pán, z nějakých důvodů rozhodl plachtu zakoupit, byla by nová a nebylo by nutno opatřovat ji záplatami. (s. 37)

Koutkem oka viděl, že jediný jeho člověk, starý Jesse, je připraven chránit jeho ústup. (s. 206)

Muž se psem: *Pan Valet stál na majákové plošině a s nelibostí pozoroval, jak jeho přepychový kožený kufr, stojící na podlážce motorového člunu, holduje tomuto nepříjemnému druhu lázně.* (s. 19)

Vrátil se do člunu pro kufr a pak teprve, svíraje pokropené zavazadlo v ruce, zmizel v útrobách kamenné věže. (s. 20)

Pan Kavaňas, spustiv se po laně dolů, oznámil svou přítomnost šetrně tím, že upustil konev od petroleje. (s. 23)

Často přemýšlel o svých plánech do budoucnosti, a soustřeďoval se ke svým úvahám tím, že se upřeně díval na černý puntík namalovaný na zdi („Nejvyšší úspěch? Ano!“, str. 271, druhý odstavec). (kniha „Nejvyšší úspěch? Ano!“ je příručka, kterou se pan Maresku řídí, s. 62)

Muž se psem byl jakýmsi fantomem mužů z podsvětí nebo, střízlivěji řečeno, byl vyděračem, který pracoval takto: vyhlédl si svou oběť a nasbíral proti ní takové množství usvědčujících důkazů, že to stačilo na půl století káznice. (s. 77)

Člověk, pán tvorstva, povýšil psa na svého druha pro jeho příslovečnou věrnost. (s. 79)

4.3.5 Shrnutí

V obou knihách je syntaktická stavba značně variabilní, protože závisí na autorově záměru. Zdeněk Jirotko stylizuje díla tak, že využívá věty různé délky. Především tedy v obou knihách využívá dlouhá souvětí. Mezi ty pak vkládá věty jednoduché, výjimečně se mezi nimi vyskytují věty jednočlenné neslovesné. Dále si můžeme povšimnout, že se v obou dílech často objevují parenteze a tázací a zvolací věty. Kromě toho autor také využívá různou variantu slovosledu, konkrétně tedy přesun shodného přívlastku za podstatné jméno.

4.4 Slovní zásoba (lexikální stránka)

Významným rysem umělecké literatury je její široký slovník. „Šíře slovníku je důsledkem stylové disimilace typické pro umělecké texty: autor se snaží neužívat bez

zvláštního důvodu téže pojmenovací jednotky na menším úseku textu. Snaha o disimilaci vyjádření vede k bohatému užití synonymních lexémů.“ (Čechová, 2008, s. 318) Základem pro lexikální stránku textů je neutrální slovní zásoba. Tato neutrální slovní zásoba se však podle Marie Čechové (2008) většinou překračuje. Autoři pak vedle neutrálních lexémů mohou využívat slovní zásobu v celé šíři národního jazyka, případně mohou využívat i jazyky cizí. „Za neutrální (nepříznakový) se pokládá lexém spisovný, frekventovaný, stylově a dobově nezabarvený a neexpresivní.“ (Čechová, 2008, s. 170) Dále je lexikální stránka tvořena poetismy. Ty mají stálou stylovou hodnotu, jsou příznakové.

Zdeněk Jirotko v obou svých dílech využívá bohatý a pestrý slovník. Lexikální prostředky autor volil s ohledem na dobovou normu daných děl. Proto se nám dnes mohou výrazy, které použil, jevit jako zastaralé či zastarávající.

4.4.1 Slang

Slang je „soubor výrazových prostředků, typických pro určité zájmové společenství (např. s. studentský, vojenský, hornický). Mezi charakteristické rysy slangu patří záměrná deformace slov, hojné přejímání cizích nebo argotických výrazů, metaforická pojmenování, záliba v synonymech apod.“ (Vlašín, 1984, s. 346) Slang se v textech umělecké literatury využívá za účelem oživení textu neobvyklými a citově působícími prvky. Také přispívá k charakterizaci daných postav tím, že je zařazuje do určité profese nebo do určitého okruhu zájmu.

Slang využil Zdeněk Jirotko i v Saturninovi a Muži se psem. V Saturninovi jde o slang z oblasti tenisového prostředí. Zároveň autor tento slang formuloval lehce zábavným způsobem pro pobavení čtenáře.

Saturnin: *Hrál jsem s ní tři sety a všechny jsem prohrál. (s. 21) Ona si to však kupodivu nemyslila a po hře mi řekla, že ještě neviděla, aby někdo forhend tloukl tak nemožně jako já. Ještě odmítavěji se vyjádřila o mém servisu. Pravila, že servíruju jako babička. (s. 22)*

V *Muži se psem* se tedy slang objevuje také. V tomto případě jde ale o slang ze hry kulečnicku, který také současně přispívá k humornému oživení textu.

Muž se psem: „*Jako student jsem hrával kulečnick a hrál jsem jej velmi špatně. Když se mi povedlo udělat tři karamboly za sebou, říkal jsem tomu série. Jednou jsem seděl v malé kavárničce a nějaký pán mě požádal, abych si s ním zahrál kulečnick. Já jsem mu řekl, že to neumím, ale on povídal, že je také začátečník a že kdybych to uměl, neodvážil by se se mnou hrát. Tak jsem si dal říci, vzali jsme si tága a on začínal. Hrál jsem na červenou, trefil jsem ji a ono mi to přišlo od mantinelu, hrál jsem sedláka a bylo z toho dubletko, kvarty mi chodily přesně na celou kouli a já jsem si začal připadat jako jeden z těch kavárenských podvodníků, kteří se vás ptají, jak se drží tágo, a pak dělají stovku na dvakrát. Když jsem měl těch karambolů jedenáct, poslal jsem schválně kouli nemožnou falší do opačného rohu kulečnicku. Pan vrchní později říkal, že jakživ neviděl tak senzační karambol. Můj partner znechuceně odložil tágo a vrátil se k svému pivu. Já už jsem dál také nehrál a těch dvanáct karambolů je největším úspěchem mého života.*“ (s. 191)

4.4.2 Slova z cizích jazyků

V díle *Muž se psem* autor často užívá slova cizího původu, která se objevují jak v řeči postav tak i v řeči vypravěče. Jedná se převážně o slova anglická a francouzská. Zdeněk Jirotko následující slova cizího jazyka píše podle platného pravopisu.

Nejčastěji se v této knize objevují výrazy z **anglického jazyka**. V některých případech jsou v tomto jazyce napsány i celé věty.

Muž se psem: *V jedné ze svých anglických lekcí měl přeložit větu: „I bought a copy, but put it away in my pocket to read later on, as I had to get out of the tram“, což učinil tímto způsobem: „Koupil jsem si kopí, ale strčil jsem je do kapsy, abych jej použil později při vystupování z tramvaje.“ Anglický učitel reagoval na tento překlad způsobem, který naprosto nelze omluvit tím, že používání kopí při vystupování z tramvaje opravdu není fair a navždy zničil víru pana Maresku v příslovečný anglický klid.* (s. 52)

„Out of order.“ (s. 116)

„To se ví, v novinách ze mne udělali chudého chlapce, který se proslavil, selfmademana, jednoho z kapitánů našeho průmyslu, průkopníka, silného jedince a já nevím, co všechno, ale to jsou nesmysly.“ (s. 223)

Dále se pak v díle Muž se psem vyskytují v menší míře slova z **francouzského** a **latinského jazyka**, a to jak v řeči vypravěče, tak v řeči postav:

francouzsky - *Francouzi opravili své **cherchez la femme** na **cherchez l'enfant** a v Praze vyslovovali podvodníkovovo jméno s mazlivým přízvukem.* (s. 10)

latinsky - *Pak zase přijde a povídá: pane šéf, ta zkratka „m. n.“ v té smlouvě neznamená „mým nákladem“, nýbrž „**mandanto nomine**“, to je „jménem zmocnitelovým“, a ještě si dovoluji podotknout, že šaty, které máte na sobě, jsou velmi špatně ušity.* (s. 128)

*Celé jeho **curriculum vitae** bylo jediným hledáním tichého koutku, kde by si mohl dočíst načatou detektivku.* (s. 163)

*Lidé v **deliriu tremens** prý vidí všude bílé myši a pan Kavaňas viděl králíky.* (s. 221)

V dalším případě užívá autor následující slova z **anglického, francouzského** a **polského jazyka** v přímé řeči postav. Objevují se ale jen v díle Muž se psem. Tyto slova jsou v textu zachycena ve své fonetické podobě.

Muž se psem: **anglicky** - *inteližens* (intelligence – inteligence, s. 84), *rejlvjestejšn* (railway station – nádraží, s. 84)

francouzsky – *mersiboku* (Merci beaucoup – děkuji moc, s. 90), *Ilnyapadekua* (il n'y a pas de quoi – není zač, s. 90)

polsky – *proše pana* (1. os. SG, indikativ prézenta, proszę pana - prosím vás, s. 84)

V díle *Saturnin* se slova z cizích jazyků neobjevují. Autor ale v obou dílech použil některá jména z cizích jazyků, především řecká a anglická. Ve výjimečných případech se pak objevují jména francouzská. Dále autor použil také jméno italské a německé.

Saturnin: *Marcus Aurelius, Pythagoras, Eudoxus, Euklides, Archimedes, Caesar, Hebé, Eris, Harry Piel, slečna Poisonová, Wild, Dale Dorson, Jim Stone, Jesse, Peer, Singr, Rinaldo Rinaldini.*

Muž se psem: *Peters, Wild, Charlotta, Achile, Fridrich Rückert, Rockefeller, Morgan, Watson, dr. Guth-Jarkovský, Arsen Lupin, Brown, Clifton, Rouletabille, Keller.*

Vedle těchto cizojazyčných jmen se v dílech vyskytují také názvy cizích měst, míst, bojových umění a podobně.

Saturnin: *Nizze, Davis Cup, džiu-džitsu, Pasteurův ústav.*

Muž se psem: *Julius Meinl, společnost Atlantic, Waterloo, nádraží Nancy.*

4.4.3 Aluze

Aluze (narážka) je „nepřímý odkaz k politickému, historickému, literárnímu aj. kontextu, začleněný do stavby literárního díla.“ (Vlašín, 1984, s. 18) Do poetiky patří také tzv. polocitátová aluze, která obvykle odkazuje „k jinému literárnímu dílu, volnou parafrází nebo využitím charakteristických prostředků textu, k němuž odkazuje. Je blízká citátu, ale na rozdíl od něho se zapojuje do díla těsněji, bez vnějších příznaků cizosti.“ (Vlašín, 1984, s. 18) Pro správné pochopení aluze je nutné, aby měl čtenář s autorem stejnou znalost tématu nebo alespoň znalost podobnou.

Častější využívání aluzí se objevuje v díle *Saturnin*. Zdeněk Jirotka pak v obou dílech odkazuje nejčastěji ke známým literárním dílům, ale i k různým historickým událostem či pověstem.

Saturnin: *Potom vyprávěl něco v tom smyslu, že řekl majiteli, že se chystáme podniknout polární výpravu, a že není široko daleko žádná loď, než je jeho. Že je to pro něho, pro toho majitele, velká čest, že jeho loď bude jednou tak slavná jako Fram, a podobné nesmysly. (aluze k norské lodi Fram, která přežila tři polární výpravy, s. 24)*

Sanitní auto stálo venku a šofér ležel natažen na pryčně v budce vrátného a spal. Vrátný seděl za stolem, hlavu měl položenou vedle telefonu na ohnuté ruce a spal také. Vypadalo to jako výjev ze Šípkové Růženky. (aluze k pohádce Šípková Růženka, s. 59)

Takové přísloví kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem není radno v praktickém životě uplatňovat. Už v bibli máme příklady, kdy obr Goliáš do jistého pana Davida už ani chlebem nemohl, protože byl na místě mrtev. Je to zásada ceny tak pochybné, že je stroze odmítána i malými hochy, jejichž bitky kamením jsou podloženy naukami zcela jinými. (aluze na biblický příběh o Davidu a Goliáši, s. 99)

Starý pán se rozzuřeně vztyčil na lůžku, křičel na tetu, aby mu vysvětlila, proč Šemík uháněl k Radotínu, zatímco Horymír uháněl k Neumětelům, a nakonec po ní mrštil polštářem. (aluze na pověst ze Starých pověstí českých od Aloise Jiráska, s. 179)

Dovíte se, že tři mušketýři nebyli čtyři, nýbrž dva. (aluze na knihu Tři mušketýři od Alexandra Dumase, s. 209)

Podáme Vám přesné informace, jak to bylo, když nastaly deště (zatím se zdá, že celá senzace spočívá v tom, že pršelo). (aluze na dílo Když nastaly deště od Louise Bromfielda, s. 209)

Budete nucen konstatovat, že ostrov nebyl tajuplný, a když, tedy jen pět neděl, a to ještě ne v baloně. (aluze na knihu Tajuplný ostrov od Julesa Verna, s. 209)

Odhalíme, proč se ve Třech mužích ve člunu o psu nemluvílo, a dokážeme, že na žádné dlani nemůže být městečko, ani když to maminka řekla. (aluze na knihu Tři muži ve člunu, kterou napsal Jerome Klapka Jerome a knihu Městečko na dlani od Jana Drdy, s. 209)

Muž se psem: *Ctil matku svou, aby dlouho živ byl a dobře se mu vedlo na zemi, ale vzpomínky na chvíle, kdy ho nebožka maminka jako malého chlapce neúprosně přidržovala pod proudem studené sprchy, patřily k nejhroznějším. (aluze na desatero přikázání Božích, s. 19)*

„Poslední technický objev, na který si pamatují, byl Archimédův kladkostroj,“ povídal pan Kavaňas sarkasticky. „Na to si vzpomínám jen matně,“ řekl pan Valet. „Myslím, že s tím byla spojena nějaká tragédie. On se tenkrát zrovna koupal a vykřikl „heuréka“, protože ho nějaká Charlotta zabila pilníkem nebo tak něco.“ (aluze na řeckého filozofa Archiméda a jeho objevy, s. 40)

Základy k pohádkovému bohatství jistého bankovního domu byly položeny tím, že se jeho představiteli podařilo vyvolat na burze umělou paniku rozšířením zprávy, že Napoleon zvítězil v bitvě u Waterloo. (aluze na bitvu u Waterloo, ve které ovšem Napoleon prohrál, s. 47)

Věnujeme tichou vzpomínku královně Penelopě, řekl pan Maresku. Šila celé dny a v nočních přestávkách to zase párala. (aluze na dílo Odyssea od Homéra, s. 57)

Nevím, jaká pravidla jsou dodržována, utká-li se pan Morgan s panem Rockefellerem, ale ať jsou jakákoliv, pan Maresku se jimi nemohl řídit. Nemohl zničit Morgana na burze. Mohl mu ukradnout hodinky. (aluze na krach na newyorské burze v roce 1929, s. 63)

„Od nynějška nejsi pes obyčejný, nýbrž policejní, a jmenuješ se Watson.“ (aluze na příběhy o Sherlocku Holmesovi od Arthura Conana Doylea, s. 80)

„Na mých obzorech stoupá dým rychlíkových lokomotiv a transoceánských parníků a marně se ohlížím po kouři z Ithaky. Žádná Pénélope mne toužebně neočekává.“ (druhá aluze na Homérovu Odysseu, s. 99)

Díval se za tlustým mužem a myslí mu táhla ozvěna dávno zapomenutých příběhů o Aladinově kouzelné lampě, o Alibabovi a čtyřiceti loupežnících a všechny ty drahé nesmysly o čarodějích, vílách a skřítcích. (aluze na sbírku pohádek Tisíc a jedna noc, s. 106)

4.4.4 Citáty

Citát je „zlomek jiného jazykového projevu (literárního díla, reklamního sloganu, novinové zprávy, písně apod.), včleněný do struktury díla. V novém prostředí si citát ponechává dřívější vazby k původnímu textu, ze sémantického hlediska se tak

jeví jeho indiciálním znakem (indexem). Tím dochází ke konfrontaci daného literárního díla s textem, k němuž citace odkazuje. Tato konfrontace může mít někdy podobu přihlášení se k hodnotám s tímto textem spjatým, jindy bývá polemikou s nimi, jejich ironickým popřením či parodií.“ (Vlašín, 1984, s. 56)

V Saturninovi můžeme zaznamenat citát, který vychází z Koránu, islámské náboženské knihy. Přesněji jde o druhou kapitolu Koránu (Súra krávy), jejíž název autor zaznamenal přímo v úvodním odstavci kapitoly.

Saturnin: „A když řekl Mojžíš k lidu svému: „Aj, káže vám Bůh, abyste obětovali krávu,“ řekli:“ „Zdaž tropíš si z nás žert?“ Řekl: „Uchovejž Bůh, abych patřil k nerozumným.“ Řekli: „Popros za nás u Pána svého, aby naznačil nám, jaká má býti“ Řekl: „Zajisté praví Pán: Kráva ta nemá býti ani starou, ani jalovicí, nýbrž věku prostředního mezi těmito. Učiňte tudíž, co nakázáno jest vám.“ Řekli: „Popros za nás u Pána svého, jaké má býti barvy.“ Řekl: „Zajisté praví Pán: Kráva ta má býti barvy jasně žluté, aby potěšením byla zrakům na ni patřícím.“ Řekli: „Popros za nás u Pána svého, aby naznačil nám přesně, jaká má býti kráva ona, neboť nám zdají se býti krávy stejnými, a zajisté, zlíbí-li se Bohu, ukáže nám tu pravou.“ Řekl: „Zajisté praví Pán: Budiž ta kráva neznavená prací polní a zavodňováním rolí, zdravá, bez poskvrny.“ Řekli: „Nyní jsi nám dal pravé označení.“ Obětovali pak krávu, však málem by tak nebyli učinili. Váš pan dědeček řek, abyste vzal nějakou plechovku a nasbíral červy, protože míní jít ráno chytat ryby. Vy se mne ptáte, jakou plechovku, kde ji máte vzít, jací to mají být červi, kolik jich má býti a jestli by to nemohlo počkat. Pan ředitel mi nedal tak zevrubné pokyny, a mohu tedy zodpovědět pouze jednu z vašich otázek, a to tu týkající se plechovky. Tážete-li se, jakou plechovku, vzpomínám si, že pan ředitel pravil výslovně, že plechovou. Nezmínil se, že je ochoten podat vám spoustu dalších vysvětlení a můj soukromý názor je, že by neměl s vámi tolik trpělivosti jako Bůh s tou krávou. Vy nečtete korán?“ (s. 74)

V díle Muž se psem autor cituje německého básníka Fridricha Rückerta: *Kdo sedí na vrbě, je blázen, nevyřeže-li si písťalku.* (s. 57)

Kromě těchto česky psaných citátů autor také použil citáty cizojazyčné. Ty se ovšem objevují pouze v knize Muž se psem. Přesněji jde o citáty z latinského jazyka, neboť autor často hovoří o slavných filozofech a myslitelích.

První citát patří řeckému filozofu Archimédovi: „*Noli turbare circulos meos.*“ (Nepokaz mi mé kruhy, s. 40) Dalším latinským citátem je: „*Tempora mutantur, et nos mutamur in iis / Časy i zvyky se mění.*“ (s. 156) V tomto případě autor do lomítek zaznamenal český překlad tohoto citátu. Třetí citát, který Zdeněk Jirotka v tomto díle použil je: *Quod licet jovi, non licet bovi / Co je dovoleno bohovi, není dovoleno volovi/ a s kardinálem to dopadlo špatně.* (s. 160) I za tímto citátem je zaznamenaný český překlad, stejně jako v předešlém případě.

4.4.5 Expresivní slova

„Expresivně zabarvená slova vyjadřují volní nebo citový vztah mluvčího ke skutečnosti. Expresivní zabarvení je buď trvalým, zpravidla formálně fixovaným znakem slova, nebo znakem přechodným, závislým na postavení slova v kontextu.“ (Vlašín, 1984, s. 107) Slovník literární teorie (1984) dále dělí expresivní zabarvení slov na kladné a záporné. Mezi slova, která jsou kladně hodnotící, patří hypokoristika (domácká slova), slova familiární a slova dětská. Slova se záporným expresivním zabarvením jsou pejorativa (slova hanlivá), augmentativa (slova zveličelá), vulgarismy či dysfemismy.

V dílech Zdeňka Jirotky se objevují především **kladně zabarvená slova**.

Saturnin: *vozejček, capat, žvatlala, mžoural, tlapat, človíček, továrnička, očkama, cupitat, děťátko, mužík, číška, pitomoučce, popelníček, hraničky, sluníčko, holoubek, dřívka, ouška, pentlička...*

Muž se psem: *hlavičko moje pitomoučká, kufřík, tiskárnička, ouško, brejličky, ručky, okénka, vaničky, knihovnička, borovička, bříško, ulička, hlavička, tělíčko...*

I když se v dílech Zdeňka Jirotky vyskytují ve větší míře slova kladně zabarvená, můžeme zde najít také slova opačná, a to se **záporným expresivním zabarvením**. Slova s tímto zabarvením se v obou dílech vyskytují přibližně ve stejné míře.

Saturnin: *klacek* (oslovení Milouše), *capart*, *svinstvo*, *chrlit*, *osmnáctiletý světák* (Milouš), *civět*, *sakra*, *k čertu*, *žába* (oslovení dívky), *blbost*, *pitomec*...

Muži se psem: *blbec*, *šlágr*, *ciráty*, *sakra*, *ouřada*, *brynda*, *hulákat*, *chcíplý*, *k čertu*, *idiot*...

Slovník literární teorie (1984) řadí k expresivním slovům také citoslovce. Ty pak mohou v textu nabýt lichotivého nebo hanlivého významu. V obou dílech tato citoslovce autor nevyužívá příliš často, spíše se jedná o ojedinělý výskyt.

Saturnin: *hej*, *oj*, *fuj*, *jejejeje*.

Muž se psem: *ejhle*, *oh*, *aha*.

4.4.6 Přirovnání

Přirovnání „je stylistický prostředek opisného vyjádření, jehož účelem je vytknutí některé vlastnosti nebo stránky určitého jevu, věci, osoby nebo představy. Je založeno na jednom ze základních postupů poznávacího procesu, na srovnávání.“ (Vlašín, 1984, s. 301). Přirovnání se celkově objevují více v Saturninovi než v Muži se psem. Zdeněk Jirotka výhradně přirovnává spojkami *jako*, *jak*.

Saturnin: *Vypadalo to jako výjev ze Šípkové Růženky.* (s. 59)

Ona ho varovala, ale kdepak, je jako malé dítě. (s. 65)

Když si to starý pán uvědomí, rozzlobí se a je řadu dní tvrdý jako křemen.
(s. 77)

Ačkoliv je přísloví jako písku v moři, jsou lidé, kterým se jich zdá pořád málo. (s. 100)

Sladká únava se rozlévala v krvi a údy těžkly jako olovo vínem i perným dnem, který měli všichni za sebou. (s. 117)

Zatím teta chodila po domě jako bílá paní a zkoušela všemi možnými klíči dveře Miloušova pokoje. (s. 93)

Měla oči jako fialky, pleť jako lilie, ústa jako rudý mák, a zoubky jako sněženky. (s. 123)

Dale byl rychlý jako blesk. (s. 207)

Muž se psem: *„Kdo dře jako kůň, je osel.“ (s. 54)*

Využiv toho, že dav byl ještě za rohem, vpadl dovnitř jako puma a zavřel za sebou dveře. (s. 96)

„Naivní jako malé dítě, důvěřivý jako ovečka.“ (s. 122)

...pobíhat ulicemi jako vyplašený králík. (s. 96)

Autor také často používá přirovnání, která mají vtipně a výstižně obohatit text. Na mě tímto způsobem působí následující ukázky, které se více vyskytují v díle Saturnin.

Saturnin: *Klel jak dragoun, ale to je pochopitelné. (s. 50)*

Připadali jsme si jako strážce majáku, který marně čeká na zásobovací loď, jako polární výprava nad posledními zbytky potravin, jako obležená posádka ve vyhladovělém městě a já nevím co, ale mělo to v každém případě nádech dobrodružnosti. (s. 134)

Snad se vám to bude zdát malicherné, ale domnívám se, že není vhodné, aby se muž jeho společenského postavení jmenoval tak, jako když někdo napodobuje ozvěnu. (jeho jméno je Augustin Gustin, s. 140)

Muž se psem: *Mohutná sádelnatá dáma tiskla k sobě zubatého mládence, otáčela se velebně jako bitevní loď a vysílala při tom reflektorové signály svými špeky. (s. 194)*

4.4.7 Přísloví

„Přísloví jsou plně ustálené pointované výroky lidové moudrosti. Užívá se jich ústně i písemně na potvrzení úvahy nebo na vystižení situace.“ (Bečka, 1992, s. 390) Často mají rýmové zakončení. Tyto ustálené lidové moudrosti se hojně užívají právě v díle Saturnin a to díky postavě tety Kateřiny, která je všeobecně známá jako milovnice

příslloví. Zdeněk Jirotka je užívá za účelem pobavení čtenáře a zesměšnění všemožných situací. Dále také vtipně a originálně oživují text. Na rozdíl od knihy Saturnin, pro kterou jsou přísloví příznačná, je Muž se psem v tomto ohledu úplným opakem. V celém tomto díle se mi podařilo nalézt pouze jedno přísloví.

Saturnin: „...*, že host do domu, Bůh do domu.*“ (s. 34)

„*Více děr, více syslů, více hlav, více smyslů a víc očí víc vidí.*“ (s. 35)

„*...mnoho psů je zajícova smrt...*“ (s. 35)

„*...ranní ptáče dál doskáče, mladí ležáci, staří žebráci a oznámil mi, že venku je pěkně, ale nechval dne před večerem, nevíme dne ani hodiny a kam čert nemůže, nastrčí bábu.*“ (s. 49)

„*...kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá, a čiň čertu dobře, peklem se ti odmění.*“ (s. 51)

„*...kůň je jednou hříbětem a člověk dvakrát dítětem.*“ (s. 51)

„*Venku se čerti žení*“ (s. 64)

„*...častá krupěj i kámen proráží...*“ (s. 77)

„*...aby dočkala času jako husa klasu.*“ (s. 77)

„*...máš-li škodu, o posměch se nestarej.*“ „*...v nouzi poznáš přítele...*“ „*...co tě nepálí, nehas...*“ (s. 91)

„*...kdo chce kam, pomozme mu tam.*“ „*...s poctivostí nejdál dojdeš.*“ „*...není šprochu, aby v něm nebylo pravdy trochu.*“ „*...kdo lže, ten i krade.*“ „*...kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem...*“ „*...není všechno zlato, co se třpytí.*“ „*...kdo pozdě chodí, sám sobě škodí.*“ „*...jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.*“ „*...kdo za pecí sedá, jiného tam hledá.*“ (s. 99)

„*...co tě nepálí, nehas...*“ „*...pes, který štěká, nekouše.*“ „*...kráva zajíce nedohoní.*“ „*...čistota je půl zdraví a veselá mysl také půl zdraví.*“ „*Doslova vzato, je vám vrabec v hrsti stejně málo platný jako holub na střeše.*“ „*...každá liška chválí svůj ocas.*“ „*...sytý hladovému nevěří...*“ (s. 100)

„*...je pozdě bycha honiti.*“ (s. 101)

Muž se psem: „*...mnoho psů, zajícova smrt.*“ (s. 229)

4.4.8 Metafora

Metafora je obrazné pojmenování, které „v zájmu nového poznávání skutečnosti konfrontuje významy tím, že nahrazuje slovo nebo slovní obrat slovem nebo slovním obratem jiného druhu, z jiné smyslové oblasti, z jiné sféry věcí, jevů a představ, a to na základě dialektické jednoty v rozmanitosti, překvapivé podobnosti vzhledu (barvy, tvaru), rozměru, množství, stavu, vlastností, pohybu nebo funkce.“ (Vlašín, 1984, s. 225) Metafora vyžaduje aktivní účast čtenáře, počítá s jeho spoluprací a umožňuje mu, aby zapojil svou fantazii.

Zdeněk Jirotka využívá v dílech následující metafory.

Saturnin: ...*takové jakési bílé vrány*. (druh lidí, kteří hází koblihami, s. 8)
...*naše černá hodinka*... (setkání vypravěče s doktorem Vlachem a Saturninem, s. 24)
...*strýc měl továrnu na katastrofy*. (továrna, ve které se udála řada nehod, s. 31)
...*byly uvedeny tyto perly společenské konverzace*. (příslaví, s. 98)
...*výchozí základna*... (dědečkův dům, s. 153)
...*první postupný cíl*... (doktorův srub, s. 153)
...*atmosférické podmínky*... (počasí, s. 153)
...*nazval vaši příslovími hýřící tetu poskakujícím mudroslovím národa slovanského*... (teta Kateřina, s. 189)

Ve zmíněném díle Zdeněk Jirotka také využil tažené metafory. S tímto termínem pracuje Jan Chloupek v časopise *Naše řeč* (1994), kde udává, že tento výrazový prostředek pomáhá vzbuzovat zájem čtenáře. Tažená metafora je typickým vyjádřením pro publicistický styl, ale je zjevné, že se vyskytuje i ve stylu uměleckém. Zdeněk Jirotka tento prvek v textu zaznamenal následovně:

Protože chemii vůbec nerozuměl, byly cesty jeho objevů posety trny a skropeny potem, ale tím větší byla jeho radost ze získání zkušeností. Chemie mu byla panenskou pevninou, roztočeným větrným zámkem plným dveří, které se otvíraly tajemnými formulami. Podoban středověkému alchymistovi pachtil se za přeludem, padal a zase se zvedal, jenže na konci jeho cesty nezářil kámen mudrců, nýbrž

univerzální mýdlo. Na oltář tohoto svého snu kladl strýc František oběti v podobě nejrůznějších zranění a popálenin, vysypaných oken v laboratořích a nebezpečných nehod v továrně. (s. 31)

Nebe nad západem hořelo záplavou barev. Obláčky měly lem z roztaveného zlata a pluly na propasti rozzářeného prostoru. Celá ta ohromující nádhera se podobala výbuchu barevné fontány, orgii šíleného malíře, povodni zlatých pomerančů, ve vlastní rudé šťávě, otevřené výhni, v níž hořela duha, ale ze všeho nejvíce se to podobalo západu slunce v horách a bylo to moc hezké. (s. 159)

V díle Muž se psem se tyto tažené metafory neobjevují. Ale oproti dílu předešlému, zde autor využil zvláštní obrazné pojmenování. To má formu rozhovoru, který mezi sebou vedou dva podvodníci, aby pravý smysl jejich dialogu zůstal skrytý.

„Haló, Keller.“ „Zde královský kuchař.“ Kardinál chvíli mlčel a pak řekl: „Kolda.“ „Písecký.“ „Dobře. Co je?“ „Červená stát!“ „Já jsem to tušil. Co se děje?“ „Babička utekla z obory.“ „To je veselý. Víš to jistě?“ „Bylo to v novinách.“ „Tak poslechni, takhle to nepůjde. Já jsem o tom dodatečně přemýšlel a taky mi vyšla červená. Musíme to pojistit. Dej si na babičku pozor, a kdyby skákala přes plot, vezmi jí deštník a já se pokusím sehnat lorda, on si s ní chce promluvit. Ty máš zatím dvacet, spolehni se na mne, a zítra večer bude třeba svítit zelená.“ „To by šlo, ale stejně mám pocit, že hvězdy nejsou správně rozestaveny. Ta karamazovština nemusí vyjít.“ „Prosím tě, co bereš sirotka za ruku? Spočítej všechny Ludvíky, to je jasný.“ „No jak myslíš. Přibližují se následovníci nešlechtnosti, ti kteříž se od zákona tvého vzdálili.“ „Co je?“ ptal se vyjeveně Kardinál. „Pozor, tunel,“ řekl pan Maresku a pískl do telefonu jako lokomotiva. (s. 180-181)

Kromě zmíněného rozhovoru můžeme v této knize nalézt také obyčejné metafory, ale ne v takové míře jako v díle Saturnin. Jedná se především o metafory následující:

Muž se psem: ...byl toho výmluvným doklad. (vyhláška o odměně za dopadení, s. 10)

Majákový poustevník se usmíval... (pan Kavaňas, s. 24)

...byla ona sporná hodnota... (dobrá pověst, s. 46)

...že jsi to střelil všechno... (všechno prodal, s. 109)

...*abych hodil ručník do ringu...*(vzdal se, s. 151)

4.4.9 Personifikace

Personifikace je „druh metafor, spočívající v tom, že neživé věci, popř. abstraktní pojmy, mluví a jednají jako živé osoby, lidské bytosti.“ (Vlašín, 1984, s. 272)

V převážné většině se personifikace vyskytuje v knize *Saturnin*. V *Muži se psem* jsem našla pouze dva příklady této stylistické figury.

Saturnin: *nuda se pomalu rozlézá do všech koutů kavárny; kdyby mi osud nebyl přivedl do cesty Saturnina; osud mě popadl za límec a vyhodil mě z kabiny na přidi; oči mu zářily; osud tomu chtěl; jen jednou šla kolem ní láska; volání řeky, která ji vábila do svého obětí; první věta pohřbila mé naděje; stará dubová almara začala hrůzou ječet, utekla z místnosti a zavřela se do sklepa; nebe nad západem hořelo záplavou barev; dřevo svítlo v záři večerního slunce; všude číhala smrt, únava se rozlévala, osud tomu chtěl; naděje počala klíčit.*

Muž se psem: *čas se neslyšně sunul tmou; tlumený hlas zvonku vyvolal.*

4.4.10 Metonymie

Metonymie je „nepřímé pojmenování věcí oklikou přes slovní označení věci, která je s ní v přímém vztahu, a to místním, časovém anebo příčinném.“ (Bečka, 1992, s. 136) Nejběžnějším důvodem pro užívání metonymie je snaha zestručnit daný výraz. Tohoto zestručňování výrazů si můžeme všimnout v obou dílech Zdeňka Jirotky. Autor metonymii v obou svých knihách využívá v poměrně stejné míře.

V knize *Saturnin* jsou využity metonymie: *pil svých třicet plzní denně* (pivo Plzeň, s. 40); *Milouš držel v ruce dědečkovu dvojku* (dědečkova puška, s. 107)

V díle Muž se psem se zase autor využil následující metonymie: *hlídač dvojky* (hlídač majáku č. 2, s. 42); *večeří u stejného stolu jako šestadvacítka*; *chlapík z šestadvacítky*, (muž ubytovaný na pokoji č. 26, s. 175)

4.4.11 Humor a parodie

„Humor je jedna z forem komična, jejíž doménou je úsměvné a chápající hodnocení směšné situace nebo objektu. Slučuje v sobě prvky komična i tragična, v účinku pak smích i pláč.“ (Vlašín, 1984, s. 140) Tento prvek užil autor v obou dílech.

V knize Muž se psem navíc autor využil parodii. „Parodie je literární žánr imitující a karikující určité literární dílo nebo typ určitých literárních děl zvýrazněním některých jeho typických rysů.“ (Vlašín, 1984, s. 265) V tomto díle se jedná o parodii na detektivní příběhy. Je to patrné především v mnohých odkazech, hlavně na příběhy Sherlocka Holmese (pes Watson, deduktivní metody, Pes baskervillský). Dále autor v obou knihách hojně využívá humor. Zdrojem humoru jsou jednotlivé postavy, které vtipně komentují nastalé příhody. Autor si často pohrává i s lidskou hloupostí, která následně vede k humorným situacím.

K navození humorné situace Zdeněk Jirotka využívá rytmus (viz tvarosloví), různá přirovnání a přísloví, obrazná pojmenování či aluze (vše viz výše). Všechny vážné situace v obou Jirotkových dílech bývají odlehčeny humorem.

Saturnin: *Hned příštího dne si to Saturnin všechno vynahradil. Tvrdil dědečkovi, že umí řídit auto. Dědeček to s radostí uvítal a projevil přání vyjet si ve staré fordce, která už dlouhá desetiletí rezavěla v garáži. Saturnin sehnal někde plechovku benzínu a kolem desáté hodiny vyjeli. Nikdo z nás o tom nevěděl a poplach se strhl, teprve když dědeček chyběl u oběda. Asi ve tři hodiny přijel Saturnin na kole a dědečka přivezl fiakr. Neměl jsem nejmenší tušení, co se stalo, ale dědeček se celé odpoledne nepřestal třást a stále si pro sebe opakoval: „Ježíši Kriste, Ježíši Kriste!“ Saturnin zase někam odjel. (str. 51)*

Saturnin se dostavil a podal dědečkovi vojenské hlášení. Řekl, že je všechno v pořádku, trafika, že byla dopravena na původní místo a automobil byl dán do opravy. Mechanik však naléhavě žádá nějakou fotografii, aby věděl, jak ten vůz dřív vypadal. Také se tázal, jestli náhodou nezůstala jedna dvířka od toho automobilu

v garáži. Saturnin garáž prohledal, ale dvířka nenalezl. Ještě se zeptá, jestli nezůstala v té trafice. Jinak prý neměla nehoda vážnějších následků. (s. 53)

Muž se psem: V Barceloně přinesl jakýsi dělník na policii desetiměsíční dítě svého souseda a místo žádané odměny dostal 24 hodin vězení za zesměšňování úřadů. Dodatkový trest 12 hodin dostal za prohlášení, že se úřady zesměšnily samy. Policie vydala prohlášení, v němž zdůrazňovala, že uveřejněná dětská fotografie je přes třicet let stará a zatykač se tudíž netýká osob narozených v posledních dvou letech. Matky byly vyzvány, aby zachovaly klid a přestaly utíkat se svými dětmi do lesů. (s. 11)

4.4.12 Archaismy a historismy

Archaismy jsou „zastaralá slova, slovní spojení, popř. významy slov, morfologické a syntaktické prvky, které jsou záměrně využívány se specifickou stylovou platností.“ (Vlašín, 1984, s. 28) S tím souvisejí také historismy. „Historismy jsou slova vyřazená z aktivního používání zánikem příslušných reálií.“ (Vlašín, 1984, s. 28) Nejčastěji se archaismy využívají k zachycení dobového zabarvení, charakterizaci prostředí a typizaci postav. Podle Slovníku literární teorie (1984) neznámá využívání archaismů věrnou reprodukcí historického jazyka, ale jen určitou stylizací, kde stále převládá jazyk současný.

Autor využívá historismy a archaismy k určitému oživení textu, v některých případech může mít spojení těchto zastaralých výrazů se současným jazykem i humorný charakter. Zdeněk Jirotka ovšem ve větší míře využívá spíše archaismy než historismy. Ty se objevují v obou jeho dílech, ale více vystupují v knize Saturnin.

Saturnin: ...z nouze si mou prozaickou osobnost opřádá **nimbem** hrdiny. (s. 16)

V kavárně vykládá všem známým dámám, že ji na ulici nějaký mladý muž **fixíroval**, a že jí to bylo velmi nepříjemné. (s. 29)

Kdybych prý viděl ty figury, no, **unikum**. (s. 30)

Špulila rty a muži ji **fixírovali**. (s. 33)

...když jsem jednoho večera jako obvykle vstupoval na palubu naší obytné lodi a v **ústřety** mi přihopsala teta Kateřina. (s. 34)

*Litoval jsem, že s sebou nemám **triedr**. (s. 88)*

*...a zamyšleně kouřil své **viržinky**. (s. 178)*

Muž se psem: *...a takový **kaprice** se holt musejí zaplatit...* (s. 145)

*...opřel se zády o stěnu a pozorně si nacpával svou **lulku**...* (s. 27)

Vedle archaismů tedy autor využil také historismy. Ale jejich výskyt je poměrně omezený, navíc se objevují pouze v díle Saturnin.

Saturnin: *Tvrdil, že lupič se zranil sám, a to **řemdihem** ze sbírek zbraní profesora Ludy. (s. 11)*

*Asi ve tři hodiny přijel Saturnin na kole a dědečka přivezl **fiakr**. (s. 51)*

*Přiklusal **kvartýrmachr** a brzo po něm i velící generál se svou **suitou**. (s. 115)*

4.4.13 Frazémy

„Frazém je ustálená kombinace alespoň dvou slovních forem, která má celistvý význam (zpravidla nerozdělitelný na významy jednotlivých složek) a jejímž charakteristickým rysem je, že minimálně jeden z jejích komponentů je v dané funkci omezen pouze na tuto kombinaci (popřípadě na několik málo dalších).“ (Karlík, 2003, s. 71) Typickým znakem frazémů je metaforičnost, expresivnost a archaičnost. Podle Příruční mluvnice češtiny (2003) se dají dělit na frazémy nevětné, ustálená přirovnání a frazémy větné.

Autor v obou svých dílech bohatě využívá tyto prvky. Jak v Saturninovi, tak v Muži se psem se vyskytují přibližně ve stejném množství. Zdeněk Jirotka používá frazémy k oživení textů a zestručnění daných popisovaných situací.

Saturnin: *mysl pro humor; na vlastní kůži; zdravý rozum; dlouhá historie; pokusný králík; složit ruce do klína; trpělivé nést svůj kříž; věrná až za hrob; vidět černě; být v koncích; zatmělo se před očima; na plný plyn; venku se čerti žení; dát pár facek; mít až po krk přísloví; pěst na oko; mít bujnou představivost; chodit s křížkem*

po funuse; dostat takovou sprchu; krev tuhla v žilách; být strachem bez sebe; staré zlaté časy; trpělivě nést svůj kříž; věrná až za hrob; mezi čtyřma očima; krok za krokem; nasadit všechny páky; držet v šachu; ve zlomku vteřiny.

Muž se psem: *čert nám byl dlužen; hodit do krámu; položil karty na stůl; jezdit na splašeném býku; jako býk do arény; pověsit se na paty; stát se osamělým vlkem; jako by se nechumelilo; umřít smíchy; vztyčit bílou vlajku; baba Jaga; dej půl roku pokoj; poslední hřebík do rakve; pusť to z hlavy; má víc štěstí než rozumu; kostky jsou vrženy; malovat čerty na zeď; přesnost je výsadou králů; všeho moc škodí; vzal si to do hlavy; nechávat v bryndě; hodit ručník do ringu; všemu nasadil korunu; všemi mastmi mazaní; jděte k čertu; spát pod Damoklovým mečem.*

4.4.14 Termíny

Termíny označují jevy vědeckého poznání. „Jsou hlavním prostředkem, kterým se dosahuje ve vědeckém vyjadřování nezbytné jednoznačnosti a přesnosti.“ (Bečka, 1992, s. 73) Josef V. Bečka (1992) dále ve své publikaci dělí termíny na odborné, popisné a technologické.

Zdeněk Jirotko nevyužívá termíny v obou svých dílech. Existují pouze v knize *Muž se psem*. Autor je využívá jen díky detektivnímu tématu díla, kdy zmiňuje termíny jako: *frenologie, daktyloskopie, základy logiky, srovnávací grafologie, trigonometrické funkce*.

4.4.15 Shrnutí

V této podkapitole jsem se zaměřila na lexikální stránku vybraných děl. Ta zahrnuje nejdelší část mé práce. Je z ní patrné, že autor v obou dílech většinou využívá stejných prostředků. V každém díle však v jiném množství. Zdeněk Jirotko ve svých knihách využívá celou šíři národního jazyka, včetně jazyků cizích. Autor obě knihy stylizuje převážně do spisovného jazyka. V knihách se nachází velké množství aluzí, přísloví, přirovnání či expresivních slov.

Pro knihu Saturnin jsou příznačná právě přísloví, kterých se zde objevuje opravdu veliké množství. A to hlavně díky postavě tety Kateřiny. Autor zde také cituje z koránu a v jednom případě využívá i sportovní slang. Slova z cizích jazyků se v tomto díle nevyskytují, Zdeněk Jirotko ale místo toho využil cizí jména. Díky tomu, že je tato kniha stylizována do spisovného jazyka, se zde objevují archaické výrazy a historismy. Krom toho zde také dochází k častému vyskytování frazémů, které mají za úkol zestručnit a oživit text.

Druhá kniha Muž se psem je stejně jako předešlá napsána hlavně spisovně, ale archaismy se zde vyskytují v menší míře než v díle Saturnin. Příkladů se zde skoro neobjevují, v celé knize můžeme narazit pouze na jedno jediné. Zato zde autor často využívá slova z cizích jazyků, můžeme zde narazit i na celé cizojazyčné věty. Vedle toho se zde objevují také cizí jména a cizojazyčné citáty. Dále zde dochází k užívání slangu, který je také ze sportovního prostředí a k užívání frazémů a termínů. Ty autor využil především díky detektivnímu zaměření tohoto díla.

Tyto prostředky jsou pro daná díla specifická a zároveň se jimi jednotlivá díla od sebe odlišují. Následně jsem se zaměřila na prvky, které jsou přítomny v obou dvou dílech Zdeňka Jirotky. Těmi jsou hlavně obrazná pojmenování, a to metafora, personifikace a metonymie. Dále je v obou knihách časté užívání přirovnání a expresivních slov. Co se týče expresivních slov, objevují se v dílech spíše slova kladně zabarvená, i když můžeme narazit i na slova se zápornou expresivitou. Vzhledem k tomu, že obě díla psal Zdeněk Jirotko jako humorná, objevuje se v nich humor a parodie. Ta je nejvíce patrná v díle Muž se psem. Zde se autor zaměřil na zesměšnění detektivních příběhů.

Závěr

Celkově je práce rozdělena do čtyř kapitol. První tři kapitoly se zabývají teoretickou částí, čtvrtá kapitola je zaměřená prakticky na shodné a rozdílné jazykové prvky daných děl. První kapitola je zaměřená na charakteristiku funkčního stylu uměleckého. Tyto teoretické poznatky jsem získala na základě prostudování odborné literatury. Druhá a třetí kapitola obsahuje medailon o autorovi a jeho tvorbě. K charakteristice jednotlivých děl jsem připojila i jejich textovou výstavbu. Ve čtvrté kapitole se věnuji hláskosloví a tvarosloví, poté syntaktické stavbě a nakonec stránce lexikální.

Z hlediska hláskoslovné stránky jsou obě díla v převážné většině spisovná. Autor obecnou češtinu u obou svých děl sice také použil, ale jen v méně častých případech v přímé řeči postav. Řeč vypravěče obecnou češtinu obsahuje pouze v díle *Muž se psem*. Z tohoto hlediska si autor v *Saturninovi* dával záležet na jazyku spisovném, protože v tomto díle se obecná čeština u vypravěče nevyskytuje. Z této stránky jsem se tedy nejprve zaměřila na hláskoslovné změny, které jsem zařadila podle množství jejich výskytu v dílech. A to od změn, které jsou nejčastější až po změny nejméně užívané. Mezi ně tedy patří nejčastěji užívaná změna $-y > -ej$, která se ovšem objevuje pouze v knize *Muž se psem*. Následně v o něco menší míře Zdeněk Jirotka využívá hláskoslovné změny $-é > -ý$ a $-í > -ou$. Ty se už ale objevují v obou mnou zkoumaných dílech. Vedle těchto změn také v knihách dochází k výskytu protetického $v-$. V díle *Muž se psem* autor také využil dialekt k charakterizaci dané postavy.

Co se tvaroslovné stránky týče, obě díla se z větší části shodují. Zdeněk Jirotka v obou knihách využívá archaické spojení dvou slov (*bylo lze*). V *Muži se psem* se tento archaismus vyskytuje o něco častěji. Dále v rámci spisovné češtiny dochází v obou textech k užívání opisného pasiva, jmenných tvarů adjektiv a přechodníků přítomných i minulých. Opisné pasivum a jmenné tvary adjektiv jsou v obou dílech využívány zhruba ve stejné míře. V tomto směru se knihy liší pouze frekvencí přechodníků. Celkově je četnější přechodník minulý, který je nejvíce užívaný v knize *Muž se psem*. Mezi další tvaroslovné jevy vyskytující se v obou Jirotkových dílech patří méně obvyklé seskupení hlásek, které se nachází na okraji slovní zásoby (v obou dílech ve stejné míře) a kumulace výrazů s menší mírou libozvučnosti, konkrétně tedy

seskupení sykavek na jednom úseku (častěji v knize Saturnin). Kromě těchto specifík, jimiž jsou jednotlivá díla ozvláštněna, autor navíc v knize Saturnin využil rytmus, který má za úkol zvyšovat estetickou kvalitu textu a archaický výraz, kdy je sloveso zakončené na *-t'* (*bylt', nemilovat'*).

Po tvaroslovné stránce následuje část syntaktická. V obou knihách je syntaktická stavba značně variabilní, protože závisí na autorově záměru. Zdeněk Jirotko stylizuje díla tak, že využívá věty určité délky. Nejčastěji tedy píše dlouhá souvětí, ty jsou typická pro obě zkoumaná díla. Mezi ty pak vkládá věty jednoduché, výjimečně mezi nimi můžeme najít i věty jednočlenné neslovesné. Z tohoto hlediska jsou díla totožná. Dále jsem se zaměřila na prvky, kterými je syntaktická stavba knih obohacena. Jde o parenteze a tázací a zvolací věty. Parenteze se v daných dílech objevují velmi často, proto jsem k této části uvedla pouze vybrané příklady. Zmíněné zvolací věty u obou knih převažují nad větami tázacími. Jak je patrné z ukázek k dané kapitole, více zvolacích vět je v knize Saturnin. Kromě těchto prvků autor také využívá různou variantu slovosledu, konkrétně tedy přesun shodného přívlastku za podstatné jméno. Tato změna slovosledu je častější v Saturninovi.

V poslední a zároveň nejobsáhlejší části své práce jsem se zaměřila na lexikální stránku vybraných děl. Z té je patrné, že i zde autor využívá většinou stejné prostředky. Zdeněk Jirotko v knihách používá celou šíři národního jazyka, kterou obohacuje i o jazyky cizí (ale pouze v knize Muž se psem) a jména cizího původu. Kniha Saturnin je známá především kvůli častému využívání přísloví, a to díky postavě tety Kateřiny. Vedle toho zde autor cituje z Koránu. Zdeněk Jirotko zde cizí slova nevyužil, místo toho kniha obsahuje cizojazyčná jména. V knize pak dochází k užívání archaických výrazů a historismů. Těmito hlavními prvky se kniha Saturnin liší od Muže se psem. Oproti předešlé knize je přísloví v Muži se psem pouze jedno. Zato zde autor často využívá slova z cizích jazyků, můžeme zde narazit i na celé cizojazyčné věty. Vedle toho se zde objevují také cizí jména a cizojazyčné citáty. Dále je v tomto díle výjimečné také využívání termínů, které jsou zde hlavně díky detektivnímu zaměření dané knihy. Těmito prostředky se jednotlivá díla odlišují. Je však mnoho prvků, ve kterých se tato díla shodují. Dále tedy zmíním tyto shodné prostředky. Jedná se především o slang, ten je v obou dílech ze sportovního prostředí. Také je časté užívání obrazných pojmenování, jako je metafora, personifikace a metonymie. Rovněž Zdeněk Jirotko využívá přirovnání a expresivní slova. V dílech se vyskytují spíše slova s kladnou expresivitou, i když můžeme narazit i na slova záporně zabarvená. Obě díla Zdeněk

Jirotka vytvořil jako humorná. Zde se vedle humoru objevuje také parodie. Ta je zřetelná především v knize Muž se psem, hlavně díky zesměšnění detektivních příběhů.

V mé práci jsem se zaměřila pouze na dvě vybrané knihy z celé tvorby Zdeňka Jirotky, jejichž jazyk jsem zanalyzovala a porovnávala. V obou těchto dílech využívá autor z větší části stejné prostředky. Vedle toho však můžeme narazit na jednotlivé prvky, kterými se vyznačuje pouze jedno dílo. Například rytmus autor použil pouze v Saturninovi, dílo Muž se psem se zato vyznačuje využitím termínů.

Ke své práci jsem připojila také přílohy, které obsahují fotografie Zdeňka Jirotky, ofoceně obálky knih a některé z jejich mnohých ilustrací.

Literatura

Prameny

JIROTKA, Z. (2011): *Saturnin*. Praha: Šulc – Švarc. ISBN 978-80-7244-260-7.

JIROTKA, Z. (2010): *Muž se psem*. Praha: Nakladatelství XYZ.

ISBN 978-80-7388-428-4.

Odborná literatura

BEČKA, J. V. (1992): *Česká stylistika*. Praha: Československé akademie věd.

ISBN 80-200-0020-8.

ČECHOVÁ, M. - KRČNOVÁ, M. - MINÁŘOVÁ, E. (2008): *Současná stylistika*.

Praha: LNL.

CHLOUPEK, J. (1991): *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

ISBN 80-04-23302-3.

KARLÍK, P. - NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (2003): *Příruční mluvnice češtiny*.

Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Časopisy

CHLOUPEK, J. (1994): Funkční styly dnes. *Naše řeč*, 77, s. 63.

Slovníky

ČERMÁK, F. (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4: Výrazy větné*. Praha: LEDA. ISBN 9788073352194.

ČERMÁK, F. (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1: Výrazy větné*. Praha: LEDA. ISBN 9788073352165.

FORST, V. (1993): *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia. ISBN 80-200- 0468-8.

VLAŠÍN, Š. (1984): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.

Internetové prameny

Internetová jazyková příručka (2008) [online]. Cit. 2012-04-12.

<<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>

Z našich časopisů. *Naše řeč, ročník 13 (1929), číslo 2* [online]. Cit. 2012-04-12.

<<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1494>>

OPELÍK, J. (2006): Zdeněk Jirotka. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. Cit. 2012-04-12.

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1247&hl=Zden%C4%9Bk+Jirotka+>>

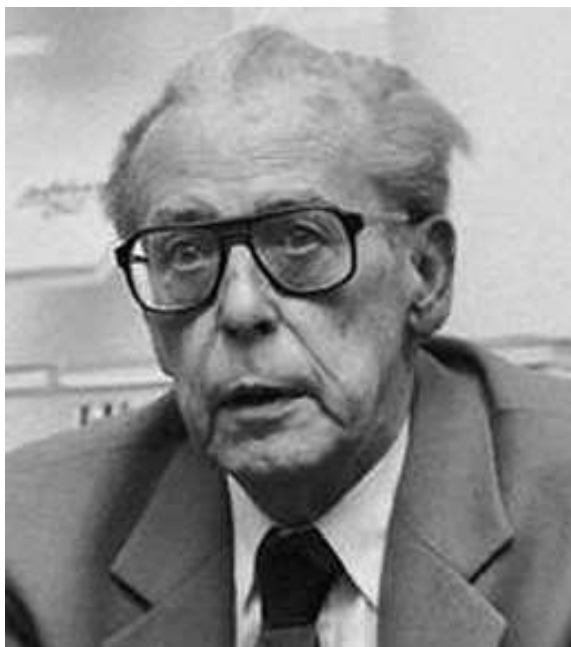
Přílohy

Příloha 1 – Zdeněk Jirotka

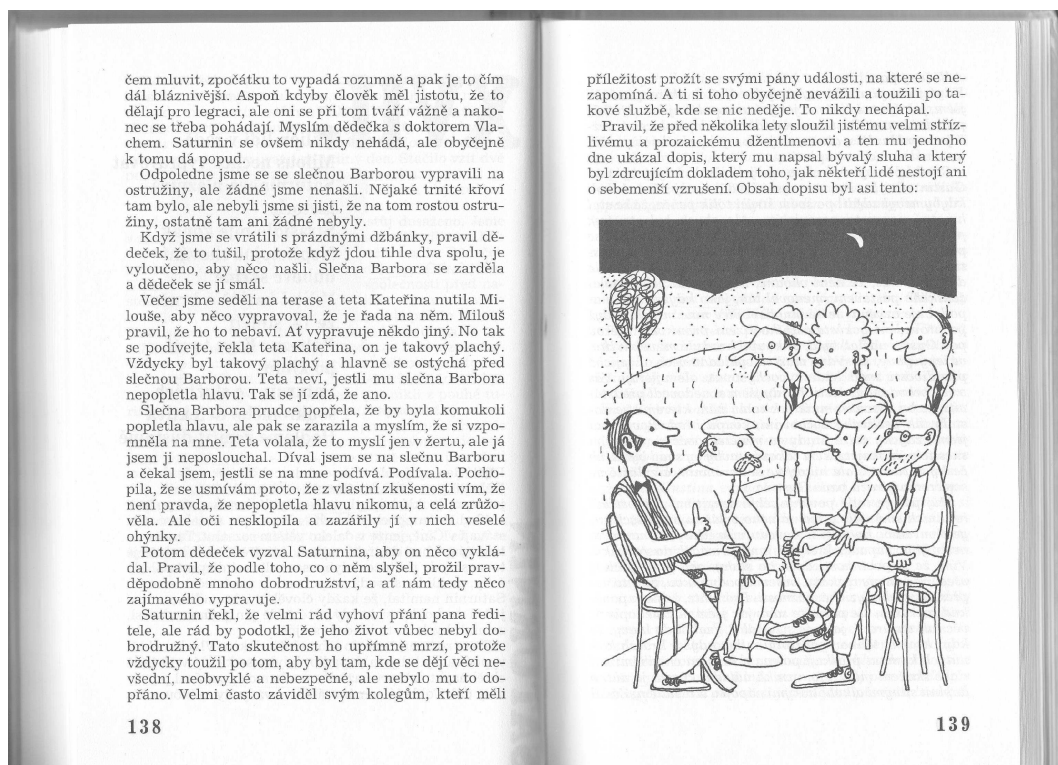
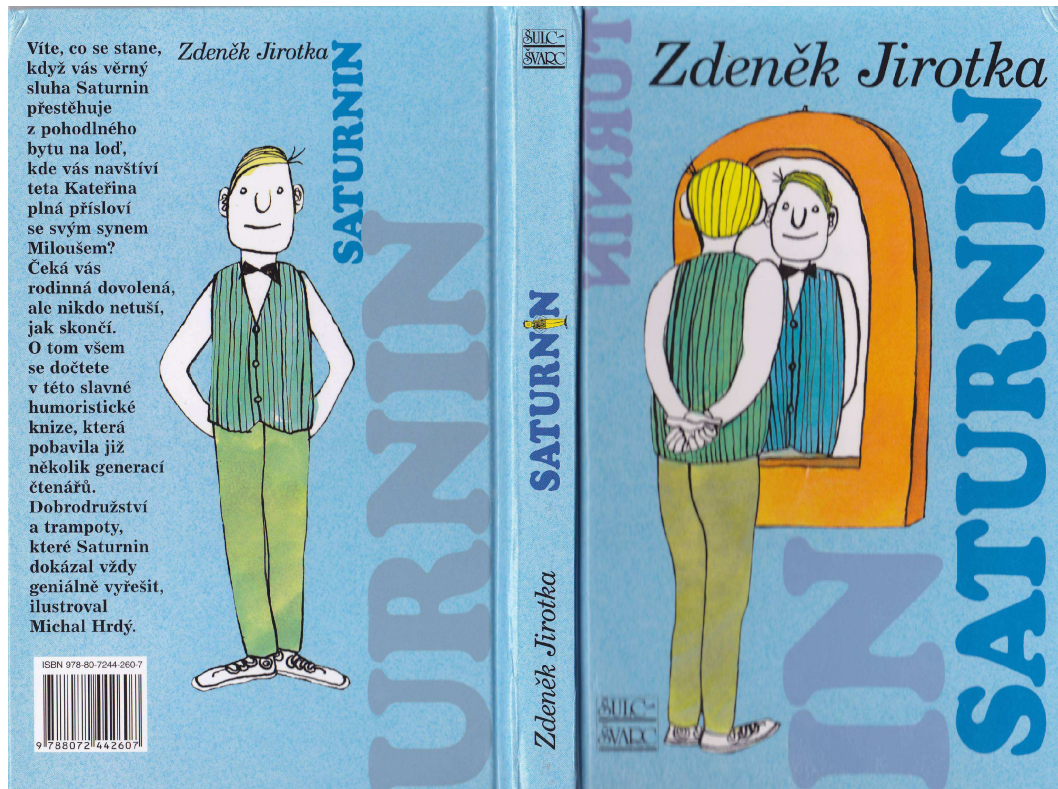
Příloha 2 – Zdeněk Jirotka – Saturnin

Příloha 3 – Zdeněk Jirotka – Muž se psem

Příloha 1 – Zdeněk Jirotka

Příloha 2 – Zdeněk Jirotka – Saturnin

Příloha 3 – Zdeněk Jirotka – Muž se psem

